

Aleksander Smoliński

Przegląd dorobku polskiej historiografii na temat dziejów kawalerii oraz niektórych formacji konnych

Przegląd Historyczno-Wojskowy 12 (63)/3 (236), 7-26

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ARTYKUŁY I ROZPRAWY

ALEKSANDER SMOLIŃSKI

PRZEGLĄD DOROBKU POLSKIEJ HISTORIOGRAFII NA TEMAT DZIEJÓW KAWALERII ORAZ NIEKTÓRYCH FORMACJI KONNYCH*

Historia jazdy budziła naukowe zainteresowanie polskich badaczy już od XIX wieku¹. Dotyczyło to również historyków innych narodów „starego kontynentu”². Badania różnych aspektów tej niezwykle dla dziejów cywilizacji ludzkiej praktycznie całego świata, głównie jednak europejskiej, broni konnej³ rozpoczęły się zatem w momencie, gdy w dalszym ciągu stanowiła ona bardzo liczny i ważny składnik większości ówczesnych armii. Choć już wówczas czas świetności kawalerii powoli zaczynał się kończyć, to nadal daleko było do zmian, jakie przyniosła dopiero I wojna światowa, która rozpoczęła, jak się później okazało, nieodwracalny proces całkowitej utraty wartości bojowej broni konnych, a tym samym ich sukcesywnego zaniku⁴. Warto jednak pamiętać, że w pierwszej połowie XX wieku część dawnego kawaleryjskiego etosu udało się ocalić poprzez przekształcenie znacznej części jej oddziałów w formacje zmotoryzowane i pancerne⁵. W wielu armiach, głównie

* W artykule omówiono najważniejsze opracowania autorów polskich i wydane po polsku prace historyków obcych dotyczące praktycznie wyłącznie dziejów kawalerii oraz artylerii konnej, przede wszystkim polskiej, ale także obcej – europejskiej i pozaeuropejskiej. Pamiętać należy, że artyleria konna była bronią odrębną od kawalerii. Z racji rozległości tego zagadnienia oraz wielości związanych z nim publikacji, analizie poddano jedynie literaturę, która ukazała się w drugiej połowie XX w. oraz w pierwszym dziesięcioleciu XXI w. Poza analizą pozostaną też wszystkie publikacje dotyczące formacji kawalerii odtwarzanych w Armii Krajowej, a także zajmujące się szeroko pojętą kawaleryjską „bronią i barwą”.

¹ Zob. K. Górski, *Historia jazdy polskiej*, Kraków 1894.

² Zob. np.: E. Humbert, *Programme élémentaire du cours d'art et d'histoire militaires enseigné à L'Ecole Impériale de Cavalerie*, Saumur 1866; G. T. Denison, *A History of Cavalry from the earliest times with lessons for the future*, Londyn 1877 oraz niemieckie, znacznie poprawione i uzupełnione wydanie tej pracy, przetłumaczone przez podpułkownika pruskiej kawalerii Heinricha Otto Brixę – *Geschichte der Cavallerie seit den frühesten Zeiten mit Betrachtungen über ihre Zukunft. Von George T. Denison, Oberstleutnant. Aus dem Englischen übertragen und mit Anmerkungen versehen von Brix*, Berlin 1879. W 1897 r. obydwie prace zostały opublikowane również w Rosji, gdzie cieszyły się dużym uznaniem. Ponadto zob. także: M. I. Markow, *Istorija konnicy*, cz. 1–5, Twer b.r.w.

³ Zob. np.: K. Gless, *Das Pferd im Militärwesen*, Berlin 1980; D. Dvoráková, *Kón a človek v stredoveku. K spolužitiu človeka a koňa v Uhorskom Kráľ'ovstve*, Budmerice 2007; P. Kelekna, *The Horse in Human History*, Cambridge 2009.

⁴ Szerzej zob. np.: J. Ellis, *Cavalry. The history of mounted warfare*, North Vancouver 1978; S. Badsey, *Doctrine and Reform in the British Cavalry 1880–1918*, Aldershot 2008.

⁵ Zob. M. Wasilewski, *Polska kawaleria pancerna XX wieku*, Warszawa 1997. W drugiej połowie XX w., na wzór amerykański, tradycje kawaleryjskie przejęły również niektóre formacje aeromobilne. Podobnie jest w Wojsku Polskim. Zob. A. Kustra, *Kawalerzyści XXI wieku*, Warszawa 2001.

współczesnej Europy, w tym także w Wojsku Polskim, tak pozostało do czasów nam współczesnych.

Polacy, oprócz Węgrow⁶, uważają siebie za naród, który niegdyś w szczególny sposób był związany z końmi i wojną prowadzoną z wysokości końskiego grzbietu⁷. Choć jest to pewien sięgający czasów szlacheckich i dość pochlebny dla nas stereotyp, lecz nie sposób zaprzeczyć, iż lekki jeździec z ogromną, a niekiedy w wręcz zabójczą skutecznością walczący poręczną lancą⁸, a zwany ułanem, jest przecież polskim wynalazkiem. O jego wartości świadczyć może chociażby to, iż w epoce napoleońskiej oddziały tego typu, zwane też lansjerami, znalazły się w składzie praktycznie wszystkich armii europejskich⁹. W większości z nich przetrwały aż do wybuchu I wojny światowej, a lanca zawędrowała także do Indii, Stanów Zjednoczonych i Meksyku. Nie można też nie zauważać, że znaczna część wielkich¹⁰ lub też jedynie sławnych polskich zwycięstw¹¹ była zasługą kawalerzystów oraz ich wiernych towarzyszy żołnierskiej doli i niedoli – koni. Stąd w polskiej literaturze historycznej dotyczącej dziejów jazdy do dziś widoczny jest pewien wyraźny sentyment do kawaleryjskiej spuścizny naszej rodzimej historii¹².

Zapewne pewien istotny wpływ na taki właśnie sposób postrzegania kawalerii i jej etosu przez polską historiografię miały również wydarzenia „ostatniej kampanii konnej” na ziemiach polskich, czyli starcia mas kawalerii podczas wojny polsko-sowieckiej, a przede wszystkim w trakcie letnich i jesiennych walk kampanii 1920¹³, a także epopeja września

⁶ Węgrzy byli twórcami lekkiej jazdy – huzarów – bez których trudno sobie wyobrazić dzieje europejskiej (i nie tylko) kawalerii w XVIII i XIX w. Zob. np.: M. I. Markow, *op. cit.*, cz. 3; K. Ulyatt, *Hussars of the Napoleonic wars*, Londyn 1981; W. W. Taratorin, *Konnica na wojnie. Istorija kawalerii s drieniejszych wriemion do epochi napoleonowskich wojn*, Mińsk 1999; A. P. Manżoła, *Tysiaczletije ruszkiej konnicy*, Moskwa–Mińsk 2006; J. Kelenik, G. Ságvári, P. Szábo, J. Zachar, *A Magyar Huszár*, Budapest b.r.w.

⁷ Szerzej zob.: W. Łoziński, *Życie polskie w dawnych wiekach*, Kraków 1958; J. S. Bystron, *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce wiek XVI–XVIII*, t. 2, Warszawa 1994; Z. Kuchowicz, *Obyczaje staropolskie XVII–XVIII w.*, Łódź 1975; W. A. Lasocki, *O koniu bojowym*, Londyn 1999; Z. Sawicka, *Koń w życiu szlachty XVI–XVIII w.*, Toruń 2002; U. Świdarska-Włodarczyk, *Mentalność szlachty polskiej XV i XVI wieku*, Poznań 2003.

⁸ Zob.: B. Gembarzewski, *Kopia a lanca*, Warszawa 1921; J. Wielhorski, *Lanca*, Kraków 1974.

⁹ Zob. np.: J. Minkiewicz, *Ulańskie dzieje*, Londyn 1985; E. Bukhari, *Napoleon's Cavalry*, Londyn 1979; S. Lwow, *Armiejskije ulany Rossii w 1812 godu*, Moskwa 2002.

¹⁰ Dość wspomnieć o Grunwaldzie, Kircholmie, Kłuszynie, Chocimiu i Wiedniu. Zob.: J. Wimmer, *Wiedeń 1683*, Warszawa 1983; L. Podhorodecki, *Wiedeń 1683*, Warszawa 1983; H. Wisner, *Kircholm 1605*, Warszawa 1987; A. Nadolski, *Grunwald. Problemy wybrane*, Olsztyn 1990 (wyd. 2, Wodzisław Śląski–Łódź 2010); *idem*, *Grunwald 1410*, Warszawa 1993; R. Szcześniak, *Kłuszyn 1610*, Warszawa 2004; D. Orłowski, *Chocim 1673*, Warszawa 2007; R. Sikora, *Kłuszyn 1610. Rozważania o bitwie*, Warszawa 2010.

¹¹ Do grupy kawaleryjskich starć polskiej jazdy można zaliczyć m.in. Somosierrę, Krechowce czy też nie do końca zbadaną, odnośnie wielkości sił zaangażowanych w tym starciu przez 1 Armię Konną, bitwę pod Komarowem (31 VIII 1920). Zob.: A. Smoliński, *Na marginesie artykułu o walkach z I Armią Konną na Zamojszczyźnie*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2005, nr 1; R. Bielecki, *Somosierra 1808*, Warszawa 1989; J. Odziemkowski, *Krechowce*, Pruszków 1993; B. Królikowski, *Ulańskie lato. Od Krechowca do Komarowa*, Lublin 1999 (wyd. 2: *Ulańskie lato. Od Krechowca do Komarowa. Szkice z dziejów jazdy polskiej w latach 1917–1921*, Lublin 2005); J. Odziemkowski, J. S. Tym, *Kawaleryjskie boje. W 85. rocznicę zakończenia wojny polsko-sowieckiej*, Grajewo 2005.

¹² Podobny stosunek do tej problematyki widoczny jest także w historiografii węgierskiej.

¹³ Zob. np.: M. Biernacki, *Działania Armii Konnej Budionnego w kampanii polsko-rosyjskiej 1920 r.* 26 V–20 VI 1920, Warszawa 1924; T. Machalski, *Ostatnia epopeja. Działania kawalerii w 1920 roku*, Londyn 1969; K. Krzczunowicz, *Ostatnia kampania konna. Działania armii polskiej przeciw Armii Konnej Budionnego w 1920 roku*, Londyn 1971; A. Smoliński, *Zarys dziejów I Armii Konnej (1919–1923)*, Grajewo 2003; *idem* *Zarys organizacji I Armii Konnej Siemiona Budionnego (1919–1923)*, w: *Kawaleria przeciwników i sojuszników Wojska Polskiego w latach 1918–1921*, Toruń 2003; *idem*, *1 Armia Konna podczas walk na polskim teatrze działań wojennych w 1920 roku. Organizacja, uzbrojenie, wyposażenie oraz wartość bojowa*, Toruń 2008.

i października 1939 roku zarówno poszczególnych biorących w niej udział pułków szwoleżerów, ułanów czy też strzelców konnych¹⁴, jak i wielkich konnych oraz zmotoryzowanych jednostek tej broni¹⁵.

Stąd też od wielu już lat, co najmniej od zakończenia II wojny światowej, zaobserwować można zarówno w Polsce, jak i w środowiskach polonijnych, głównie w Wielkiej Brytanii¹⁶, ciągle zainteresowanie historią polskiej jazdy¹⁷. Wśród historyków krajowych znacząco wzrosło ono po zmianach w 1989 roku. Badania prowadzone nad tą problematyką dotyczą jednak głównie kawalerii Wojska Polskiego II Rzeczypospolitej.

Mimo to od czasu do czasu pojawiają się również wartościowe i jednocześnie ciekawe opracowania opisujące wcześniejsze dzieje tej broni – w średniowieczu¹⁸, Rzeczypospolitej

¹⁴ Zob. np.: W. Lewandowski, *3 Pułk Szwoleżerów Mazowieckich im. płka Jana Leona Hipolita Kozieltulskiego w kampanii jesiennej 1939 roku*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”. Historia X. Nauki Humanistyczno-Społeczne 1973, z. 58; *idem*, *Z walk 3 Pułku Szwoleżerów Mazowieckich im. Jana Leona Hipolita Kozieltulskiego we wrześniu 1939 roku*, *ibidem* 1975, z. 67; P. Bauer, B. Polak, *17 Pułk Ułanów Wielkopolskich im. Króla Bolesława Chrobrego w obronie ojczyzny, 1939 r.*, Gostyń 1978; W. Zaleski, *W Warszawskiej Brygadzie Pancerno-Motorowej 1939. Z dziejów 1 Pułku Strzelców Konnych*, Warszawa 1988; J. Przemysza-Zieliński, *Księga wrześniowej chwały pułków śląskich*, t. 1, Katowice 1989; t. 2, Katowice–Sosnowiec 1993; T. Böhm, *1 Pułk Kawalerii KOP w wojnie obronnej 1939 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1989, nr 2; J. Błasiński, *Kawaleria II Rzeczypospolitej na przykładzie 25 Pułku Ułanów Wielkopolskich*, Warszawa 1996; *idem*, *Z dziejów kawalerii II Rzeczypospolitej. Losy 25 Pułku Ułanów Wielkopolskich*, Warszawa 1999; E. P. Nowak, *Dywizjon Rozpoznawczy 10 Brygady Kawalerii 1938–1939*, Kraków 1999; A. Czarnik, *Osmy strzelców konnych w marszu i w boju. Działania ósmego pułku strzelców konnych na Pomorzu nadwiślańskim w dniach 1–3 września 1939 r.*, Słupsk 1999; P. Rozdźestwieński, *Ułani jazłowieccy. Zarys działań pierwszego rzutu 14 Pułku Ułanów Jazłowieckich w kampanii wrześniowej 1939 roku*, Warszawa 2008; A. Czartoryski, *5 Pułk Ułanów Zasławskich w polskiej wojnie obronnej 1939 r.*, Ostrołęka 2009.

¹⁵ Poza literaturą wspomnieniową zob. m.in.: F. Skibiński, *10 Brygada Kawalerii w kampanii wrześniowej. Wspomnienia szefa sztabu*, cz. 1–2, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1959, nr 1, 2; L. Mitkiewicz, *Kawaleria samodzielną Rzeczypospolitej Polskiej w wojnie 1939 roku*, Toronto 1964; F. Idzior, *O walkach Wielkopolskiej BK w Puszczy Kampinoskiej w 1939 roku*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1968, nr 3; J. Drężek, *W sprawie walk Mazowieckiej BK*, *ibidem* 1978, nr 1; M. Winogrodzki, *Podolska BK w działaniach wojennych 1939 r.*, cz. 1–2, *ibidem* 1989, nr 3; 1990, nr 3–4; J. Wielhorski, *Przyczynki do monografii Suwalskiej i Podlaskiej BK oraz GO Kaw. gen. Podhorskiego 1 IX–5 X 1939. W 50. rocznicę walk*, „Dawna Broń i Barwa” (Katowice) 1989, nr 5; A. Wilczkowski, *Anatomia boju. Wołyńska Brygada Kawalerii pod Mokrą 1 września 1939*, Łódź 1992; *Kawaleria samodzielną Wojska Polskiego w bitwie nad Bzurą*, Warszawa 2005; J. S. Tym, *Boje Wołyńskiej Brygady Kawalerii w dniach 1–4 września 1939 roku*, w: *Mokra Działoszyn 1939*, Warszawa 2005; E. Pawłowski, *Kawaleria polska w wojnie obronnej 1939 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1989, nr 3; J. Jarecki, *Kawaleria polska w walce. Wrzesień 1939*, Katowice b.r.w. (wyd. 1: *Walki kawalerii polskiej. Wrzesień 1939*, Katowice 1989); J. Majka, *Brygada motorowa płk. Maczka. 10 Brygada Kawalerii 1937–1939*, Rzeszów 2004.

¹⁶ Powstało wiele niezwykle ważnych publikacji. Zob. m.in.: *Dzieje ułanów poznańskich (1 Pułku Ułanów Wielkopolskich)*, red. P. Zaremba, Londyn 1962; A. Skiba, *Boje wrześniowe 19 Pułku Ułanów Wołyńskich w kampanii wrześniowej*, Londyn 1971; *Szlakiem ułanów Chrobrego. Zarys historii 17 Pułku Ułanów Wielkopolskich im. Króla Bolesława Chrobrego*, red. S. Zakrzewski, Z. Godynia, Londyn 1973; *Ułani podolscy. Dzieje Pułku Ułanów Podolskich 1809–1947*, Londyn 1982; A. Hławaty, *Dzieje 6 Pułku Ułanów Kaniowskich*, Londyn 1973; *Dzieje Ułanów Jazłowieckich*, Londyn 1988. Należy podkreślić także rolę periodyku, początkowo „Przeglądu Zrzeszenia Kół Pułkowych Kawalerii”, a następnie „Przeglądu Kawalerii i Broni Pancernej”. Zob. „Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej”. *Bibliografia 1956–2000 r. (Numery 1–160)*, oprac. W. Fiedler, J. Hławaty, Londyn 2001.

¹⁷ Prawdopodobnie ta dotyczy również artylerii konnej, której dzieje były nierozdzielnie związane z etosem kawalerii. Zob. m.in.: L. Dunin-Wolski, *Zarys historii polskiej artylerii konnej*, Londyn 1948; *Rodowody artylerii konnej Wojska Polskiego*, red. J. Boguski, Londyn 1964; Z. Gnat-Wieteska, *Podchorążowie artylerii konnej i weterynarii z Włodzimierza Wołyńskiego*, Pruszków 1996; M. Giętkowski, *Artyleria konna Wojska Polskiego 1918–1939*, Toruń 2000; K. Szczepański, *Wspomnienia o 14 dywizjonie artylerii konnej*, Białystok 2004; P. Zarzycki, *Artyleria konna w kampanii 1939 roku*, Warszawa 2007.

¹⁸ Dużo informacji o polskich drużynnikach z okresu wczesnopiastowskiego oraz o jeździe typu rycerskiego i zaciężnej okresu średniowiecza zawierają opracowania: A. F. Grabski, *Polska sztuka wojenna w okresie wczesnofeudalnym*, Warszawa 1959; *Zarys dziejów wojskowości polskiej do roku 1864*, t. 1, *Do roku 1648*, red. J. Sikorski,

Obojga Narodów¹⁹ oraz w czasach Księstwa Warszawskiego²⁰ i Królestwa Polskiego²¹, a także kawalerii powstańczej z roku 1831²² i 1863²³. Często też oprócz literatury popularnej bądź popularnonaukowej powstają monografie lub przyczynki o charakterze naukowym²⁴.

Wydaje się też, że w grupie opracowań dotyczących armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów, w tym również jej jazdy, na szczególną uwagę zasługują choćby dwie monografie. Tadeusz Srogosz niezwykle rzetelnie opisał dotychczas jedynie pojawiający się od czasu do czasu w polskiej literaturze historycznej problem obyczajowości żołnierskiej, widzianej jednak pod kątem przestępczości w XVII wieku w wojsku koronnym²⁵. Autor wyraźnie wskazał na przyczyny powstawania różnych patologii związanych ze służbą wojskową, a także omówił wszelkie formy „żołnierskiej swawoli”. Z punktu widzenia dziejów polskiej jazdy jego ustalenia są natomiast o tyle istotne, że z przyczyn obiektywnych, głównie zaś z racji niezwykle istotnej roli kawalerii w armii koronnej tego czasu oraz z powodu charakteru zachowanego i przebadanego przez autora materiału źródłowego, ogromna część jego ustaleń dotyczy

Warszawa 1965; A. Nowakowski, *Wojskowość w średniowiecznej Polsce*, Malbork 2005; M. Bogacki, *Przemiany w wojskowości polskiej od połowy X wieku do 1138 roku. Kształt i organizacja armii*, Toruń 2007; K. Ginter, *Udział szlachty polskiej w pospolitym ruszeniu w XIV i XV wieku. Aspekty prawne i stan faktyczny*, Kraków 2008; B. Możejko, S. Szybkowski, B. Śliwiński, *Zawisza Czarny z Garbowa herbu Sulima*, Gdańsk 2003; D. Piwowarczyk, *Poczet rycerzy polskich XIV i XV wieku*, Warszawa 2004.

¹⁹ Zob. np.: *Zarys dziejów wojskowości polskiej do roku 1864*, t. 2, 1648–1864, red. J. Sikorski, Warszawa 1966; J. Cichowski, A. Szulczyński, *Husaria*, Warszawa 1977; M. Plewczyński, *Żołnierz jazdy obrony potocznej za czasów Zygmunta Augusta. Studia nad zawodem wojskowym w XVI w.*, Warszawa 1985; H. Wisner, *Lisowczycy*, Warszawa 1995; A. Grutman, *Jazda polska 1450–1550*, Warszawa 1997; A. Wasilkowska, *Husaria. The Winged Horsemen*, Warszawa 1998; Z. Żygulski jr, *Husaria polska*, Warszawa 2000; R. Sikora, *Fenomen husarii*, Toruń 2003; M. Kosowski, *Chorągwie wołoskie w wojsku koronnym w II poł. XVII wieku*, Ząbrze 2009; M. Hubka, *Jazda doby Wazów. Organizacja, uzbrojenie, taktyka*, Piotrków Trybunalski 2007; M. Trąbski, *Kawaleria narodowa na Ukrainie w latach 1775–1788*, w: *Od Zborowa do NATO (1649–2000). Studia z dziejów stosunków polsko-ukraińskich od XVII do XXI wieku*, Toruń 2009; R. Brzezinski, *Polish Winged Hussars 1576–1775*, Oxford 2006.

²⁰ Zob. m.in.: J. Staszewski, *Walki kawalerskie pod Mirem i Romanowem 1812 r.*, Warszawa 1934; H. Wielecki, *Wojsko Księstwa Warszawskiego. Kawaleria*, Warszawa 1990; R. Bielecki, *Szwolężerowie Gwardii*, Warszawa 1996; M. Karpowicz, *Za gwiazdą cesarza. 1 Pułk Szwolężerów Gwardii Napoleona I (1807–1815)*, w: *Elita jazdy polskiej*, Warszawa 1995; A. Ziółkowski, *Pierwszy Pułk Szwolężerów Gwardii Cesarskiej 1807–1815*, Pruszków 1996; *idem*, *Pułk Jazdy Legionowej, Pułk Lansjerów Nadwiślańskich 1799–1815*, Warszawa 2006; S. Leśniewski, *Wojsko Polskie w służbie Napoleona. Legia Nadwiślańska, lansjerzy nadwiślańscy*, Warszawa 2008; R. Morawski, A. Nieuważny, *Wojsko Polskie w służbie Napoleona. Gwardia: szwoleżerowie, tatarzy, eklererzy, grenadierzy*, Warszawa 2008; R. Morawski, A. Paczuski, *Wojsko Księstwa Warszawskiego. Ułani, gwardie honorowe, pospolite ruszenie, żandarmeria konna*, t. 1–2, Warszawa 2009.

²¹ Zob. m.in.: M. Filipiak, *Z pól bitewnych na plac Saski. Pułk Strzelców Konnych Gwardii Królewsko-Polskiej (1815–1831)*, w: *Elita jazdy polskiej...*; Z. Gnat-Wieteska, *Gwardie honorowe. Gwardia królewsko-polska i oddziały przyboczne w latach 1806–1831*, Warszawa 2002.

²² Zob. np.: A. Barszczewska, *Organizacja 1 i 2 Pułku Mazurów w powstaniu listopadowym*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1964, t. 10, cz. 1; J. Ziółek, *Mobilizacja nowej jazdy na lewobrzeżu Wisły w czasie wojny 1830–1831*, „Przegląd Historyczny” 1972, t. 43, z. 4; J. Skarbek, *Pułk Krakusów Lubelskich (10 pułk ułanów) w powstaniu 1830–1831*, „Rocznik Lubelski” 1980, t. 22; W. Draczyński, *5 Pułk Ułanów Zamojskich 27 XII 1830–18 X 1831*, Częstochowa 2002.

²³ Zob. np.: Z. Godyń, *O kawalerii w powstaniu styczniowym*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej” (Londyn) 1963, nr 29; W. Pawlak, *Kawaleria powstańcza w 1863 r.*, w: *Powstanie styczniowe 1863. Historiografia, militaria*, Warszawa 1993; J. Wojtasik, *Kawaleria polska w 1863–1864 r.*, „Studia Historyczno-Wojskowe” (Siedlce) 2007, t. 1.

²⁴ Zob. m.in. monografie Zdzisława Żygulskiego jr. i Marka Plewczyńskiego.

²⁵ T. Srogosz, *Żołnierz swawolny. Z dziejów obyczajów armii koronnej w XVII wieku*, Warszawa 2010. Przebadany i poddany przez autora krytycznej analizie materiał archiwalny dotyczył województw łęczyckiego i sieradzkiego oraz ziemi wieluńskiej, łącznie z powiatem ostrzeszowskim, czyli bardzo specyficznego regionu Korony, który był pomostem pomiędzy Wielkopolską i Mazowszem oraz Kujawami a Małopolską i Śląskiem.

właśnie różnych rodzajów chorągwi jazdy autoramentu narodowego. Poza tym znaleźć tam można także informacje o stanie dyscypliny i wykroczeniach popełnianych przez oficerów i gemajnow w oddziałach kawalerii autoramentu cudzoziemskiego.

Monografia Tomasza Ciesielskiego dotyczy armii koronnej w czasach Augusta III²⁶. Zawiera ona wiele informacji dotyczących struktury organizacyjnej, źródeł rekrutacji, sposobu finansowania oraz funkcjonowania, a także wyszkolenia zarówno chorągwi jazdy autoramentu narodowego, jak i regimentów dragońskich autoramentu cudzoziemskiego XVIII-wiecznej armii koronnej. Warto też zauważyć, iż wbrew zakresowi chronologicznemu określone w tytule monografii, jej autor zamieścił wiele informacji dotyczących powyższej problematyki także w czasach panowania Augusta II.

Szczególna wartość ustaleń zawartych w tej pracy polega na wykorzystaniu przez autora wielu źródeł archiwalnych, które do tej pory znajdowały się praktycznie poza kręgiem zainteresowania historyków polskich. Pozwoliło to na nowo spojrzeć na problem armii koronnej tego okresu, w tym także na jej jazdę narodową i dragonię. W efekcie powstał jej obraz w wielu aspektach różniący się od dotychczasowych ustaleń polskiej historiografii, w której za jedno z najważniejszych opracowań uważano dotychczas, wskazaną już wcześniej, pracę Konstantego Górskiego²⁷ oraz powstałą przeszło pół wieku później monografię Jana Wimmera dotyczącą dziejów wojska Rzeczypospolitej w okresie wojny północnej²⁸, czyli za rządów Augusta II.

Warto też dodać, iż ostatnio Tomasz Ciesielski opublikował obszernie i bardzo ciekawe studium dotyczące jazdy koronnej oraz Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego za czasów panowania na tronie polskim obydwu Sasów. O jego wartości może świadczyć chociażby wykorzystanie bardzo podobnej do omówionej poprzednio bazy źródłowej²⁹. Poza tym wypełnia ono luki w naszej dotychczasowej, mocno niepełnej wiedzy na temat jazdy autoramentu narodowego tego okresu oraz porządkuje lub na nowo interpretuje wiele faktów znanych już wcześniej. Otwiera także nowe pola badawcze i wytycza dalszy kierunek badań tego typu.

Z zakresu nadal stosunkowo słabo znanej problematyki jazdy polskiej XIX wieku niewątpliwie na szczególne wyróżnienie zasługuje monografia Tomasza Strzeżka dotycząca kawalerii Królestwa Polskiego w okresie powstania listopadowego i wojny polsko-rosyjskiej 1831 roku³⁰. Autor, w oparciu o bardzo bogatą podstawę źródłową, przedstawił strukturę organizacyjną kawalerii Wojska Polskiego Królestwa Polskiego w przededniu wybuchu powstania, a następnie proces jej rozbudowy po jego wybuchu. Wartość tej pracy polega m.in. na tym, iż przedstawiono w niej możliwie pełny wykaz wszystkich formacji jazdy polskiej sformowanych podczas tego nieudanego zrywu narodowego. Poza tym autor zajął się też składem osobowym, w tym także szeregowymi, ich wyszkoleniem oraz

²⁶ T. Ciesielski, *Armia koronna w czasach Augusta III*, Warszawa 2009.

²⁷ K. Górski, *op. cit.*

²⁸ J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*, Warszawa 1956. Bardzo często niezwykle cenne ustalenia autora, słusznie bądź też nie, ekstrapolowano na realia armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów za czasów Augusta III.

²⁹ T. Ciesielski, *Jazda koronna i Wielkiego Księstwa Litewskiego autoramentu narodowego armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1717–1776*, w: *Do szarży marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerii*, t. 1, Toruń 2010.

³⁰ T. Strzeżek, *Kawaleria Królestwa Polskiego w powstaniu listopadowym – mobilizacja i podstawy funkcjonowania w wojnie*, Olsztyn 2006 (wyd. 2, zm., Olsztyn 2010).

zaopatrzeniem w konie oraz w inne materiały niezbędne do jej funkcjonowania i walki. W sumie powstał obraz organizacji powstańczej konnicy, jakiego do tej pory w polskiej historiografii nie było.

Jak już wspomniano, ogromna większość publikacji tego typu dotyczy jednak kawalerii II Rzeczypospolitej. Wśród nich zdecydowanie dominują mniej lub bardziej udane i wartościowe, często mające charakter popularnonaukowy, a nawet popularny, historie poszczególnych pułków³¹. Niekiedy jedynym ich atutem zdaje się być bardzo estetyczna szata graficzna, głównie zaś ciekawa i niekiedy mało lub bardzo mało znana ikonografia, plansze mundurowe itp.

W grupie prac tego typu na szczególną uwagę zasługuje co najmniej kilka pozycji. Jedną z nich jest monografia dziejów 2 Pułku Szwoleżerów Rokitniańskich autorstwa Wiesława Gogana³², która w oparciu o różnorodne źródła archiwalne oraz relacje, dzienniki, pamiętniki i wspomnienia, w tym także niepublikowane, oraz dobrze dobraną literaturę przedmiotu pokazuje całość dziejów tego elitarnego pułku kawalerii Wojska Polskiego II Rzeczypospolitej od powstania podczas I wojny światowej (2 Pułk Ułanów Legionów Polskich), aż do jego udziału w kampanii jesiennej 1939 roku. Wartość tej pozycji podnosi także pełny aparat naukowy.

Kolejnym zasługującym na wyróżnienie opracowaniem jest monografia dziejów 2 Pułku Ułanów Grochowskich im. gen. Dwernickiego autorstwa Adama Dobrońskiego i Krzysztofa Skłodowskiego³³. Autorzy wyzyskali bardzo bogaty materiał źródłowy i obszerną literaturę przedmiotu, omówili praktycznie wszystkie aspekty historii tego pułku, włącznie z jego powstaniem w 1917 roku, udziałem w wojnie o niepodległość i granice w latach 1918–1920 oraz w kampanii jesiennej 1939 roku.

Spośród wielu wartościowych prac, które po 1945 r. ukazały się w londyńskim środowisku byłych kawalerzystów i artylerzystów konnych, poza wymienionymi już wcześniej, warto też wspomnieć o monografii 8 Pułku Ułanów Księcia Józefa Poniatowskiego autorstwa byłego oficera tego pułku, późniejszego emigranta, Kornela Krzczunowicza³⁴. Była to chyba

³¹ Zob. np.: J. Dziewirski, J. Kijowski, H. Maćkowiak, *5 Pułk Ułanów Zasławskich*, Ostrołęka 1991; A. Dobroński, *Ułani grochowscy*, Warszawa–Białystok 1992; B. Polak, *14 Pułk Ułanów Jazłowieckich 1918–1945 (zarys dziejów)*, Koszalin 1994; Z. Gnat-Wieteska, *Pierwszy Pułk Strzelców Konnych 1806–1944*, Warszawa 1995; R. Juszkiewicz, *11 Pułk Ułanów Legionowych im. Marszałka Edwarda Śmigłego-Rydza*, Ciechanów 1998; J. Jarząbkiewicz, G. Łukomski, *Dzieje 26 Pułku Ułanów Wielkopolskich imienia hetmana Jana Karola Chodkiewicza 1920–1939*, Poznań 1998; L. Bujan, *2 Pułk Strzelców Konnych „Ziemi Hrubieszowskiej”*, Warszawa 2000; L. Kukawski, *Ułani Jazłowieccy. Barwa i broń 1918–1998*, Grajewo 2001; J. Maciejewski, *Saga o 1 Pułku Ułanów Krechowickich im. Pułkownika Bolesława Mościckiego*, Dąbrowa Górnicza 2003; K. Skłodowski, *3 Pułk Szwoleżerów Mazowieckich im. płk. Jana Koziatulskiego 1920–1939*, Suwałki 2004; K. Kowerko, *27 Pułk Ułanów imienia Króla Stefana Batorego*, Pruszków 2005; J. Taborski, *17 Pułk Ułanów Wielkopolskich im. Króla Bolesława Chrobrego. Dzieje, tradycja i współczesność*, Toruń 2005; P. Kucia, *10 pułk strzelców konnych 1918–1947, cz. 1*, Warszawa 2007; E. Juško, M. Małozieć, *5 pułk strzelców konnych. Historia – Tradycja – Pamięć*, Tarnów 2008; E. Juško, M. Małozieć, *Historia 5 pułku strzelców konnych (1806–1939)*, Warszawa 2009; T. Dudziński, *9 pułk strzelców konnych 1921–1939*, Grajewo 2009; J. Majka, A. Cebula, *Ułani króla Jana. Z dziejów 20 Pułku Ułanów im. Króla Jana III Sobieskiego*, Warszawa b.r.w.; K. Szczypiorski, *Ułani lubelscy*, Warszawa 2010.

³² W. Gogan, *Szwoleżerowie rokitniańscy. Dzieje 2 Pułku Ułanów Legionów Polskich i 2 Pułku Szwoleżerów Rokitniańskich*, Pelplin 2005. Należy podkreślić ogromny postęp w stosunku do wcześniejszego opracowania W. Gogana, *Barwa i broń 2 Pułku Szwoleżerów Rokitniańskich*, Stargard Gdański 1991.

³³ A. Cz. Dobroński, K. Skłodowski, *2 Pułk Ułanów Grochowskich im. gen. Dwernickiego 1917–1939. Dzieje i tradycje*, Suwałki 2008.

³⁴ K. Krzczunowicz, *Ułani Księcia Józefa. Historia 8 Pułku Ułanów Ks. Józefa Poniatowskiego 1784–1945*, Londyn 1960.

jedyna formacja w Wojsku Polskim II Rzeczypospolitej mogąca swój nieprzerwany, realny rodowód wywieść aż z XVIII-wiecznej armii austriackiej, a potem z Cesarsko-Królewskiej Armii Austro-Węgierskiej, z której składu przeszła w szeregi odrodzonego jesienią 1918 roku Wojska Polskiego³⁵. W pracy drobiazgowo przedstawiono historię pułku, w tym także jego udział w II wojnie światowej, wraz ze służbą w szeregach konspiracyjnej Armii Krajowej.

Monografia nie zawiera aparatu naukowego, co nie podważa jednak wielu zawartych w niej ustaleń i wniosków, gdyż jej podstawą stały się liczne zebrane wcześniej przez autora oraz londyńskie Koło Pułkowe 8 Pułku Ułanów Księcia Józefa Poniatowskiego materiały źródłowe, głównie zaś relacje i wspomnienia, a także dokumenty pułkowe.

Omawiając dzieje poszczególnych pułków kawalerii armii II Rzeczypospolitej, należy też wspomnieć o wieloletniej już dzisiaj serii zatytułowanej „Zarys Historii Wojennej Pułków Polskich w Kampanii Wrześniowej”, wydawanej przez Oficynę Wydawniczą „Ajaks” z Pruszkowa. Jest to zapewne próba nawiązania do ukazującej się pod koniec lat dwudziestych i na początku trzydziestych XX wieku serii „Zarys Historii Wojennej Pułków Polskich 1918–1920”. Każdy z wydawanych współcześnie niewielkich tomików (wraz z materiałem ilustracyjnym ok. 40–50 s.) jest poświęcony jednemu pułkowi, przy czym ich wartość merytoryczna jest bardzo zróżnicowana. Najczęściej jednak zawarte w nich informacje nie wykraczają poza wiedzę, którą można zdobyć w oparciu o inną, poważniejszą literaturę. Niekiedy autorzy mają problemy z ustaleniem prawidłowych antenatów, a nawet nazw opisywanych pułków. Ponadto, poza bibliografią, niekiedy robiąc wrażenie dość przypadkowej, nie mają one aparatu naukowego. Stąd też korzystając z nich należy bardzo ostrożnie³⁶. Gwoli historycznej rzetelności należy jednak stwierdzić, że w serii tej zdarzają się też pozycje o znacznie większej wartości merytorycznej³⁷.

We wspomnianej serii wydawniczej ukazało się także kilka tomików, głównie autorstwa Piotra Zarzyckiego, poświęconych dywizjom artylerii konnej Wojska Polskiego z lat 1918–1939³⁸. Jednocześnie wydaje się też, że ich wartość merytoryczna, przynajmniej

³⁵ Zob.: P. Mikietyński, *I Uhlanen Regiment – polski pułk w c.k. armii (1784–1918)*, „Studia Historyczne” (Kraków) 1994, z. 1; A. Smoliński, *Jazda Rzeczypospolitej Polskiej w okresie od 12 X 1918 r. do 25 IV 1920 r.*, Toruń 1999; *idem*, *Formowanie jazdy polskiej przez Komendę Wojsk Polskich w Krakowie w końcu 1918 i na początku 1919 roku*, „Studia Historyczne” (Kraków) 2000, z. 3.

³⁶ Do tej pory ukazały się (poza wymienionymi w następnym przypisie): J. Odziemkowski, *7 Pułk Ułanów Lubelskich im. gen. Kazimierza Sosnkowskiego*, Warszawa 1989; Z. Gnat-Wieteska, *1 pułk strzelców konnych – tradycje i udział w wojnie 1939 r.*, Warszawa 1989; *idem*, *8 pułk strzelców konnych*, Warszawa 1991; *idem*, *4 Pułk Strzelców Konnych Ziemi Łęczyckiej*, Pruszków 1995; *idem*, *6 Pułk Strzelców Konnych im. Hetmana Wielkiego Koronnego Stanisława Żółkiewskiego*, Pruszków 1998; *idem*, *9 Pułk Strzelców Konnych im. gen. Kazimierza Pułaskiego*, Pruszków 1999; *idem*, *5 pułk strzelców konnych*, Pruszków 2003; G. Krogulec, *1 Pułk Ułanów Krechowickich im. płk. Bolesława Mościckiego*, Warszawa 1990; S. Krasucki, *16 Pułk Ułanów Wielkopolskich im. Gen. Gustawa Orlicz-Dreszera*, Pruszków 1992; A. Kostrzewski, *3 Pułk Strzelców Konnych im. Hetmana Polnego Koronnego Stefana Czarnieckiego*, Pruszków 1992; J. Milewski, *2 Pułk Szwoleżerów Rokitniańskich*, Warszawa 1993; W. Błaszczuk, *18 pułk ułanów*, Pruszków 1996; A. Przybyszewski, *9 Pułk Ułanów Małopolskich*, Pruszków 2002.

³⁷ Zob. np.: Z. Gnat-Wieteska, *27 Pułk Ułanów im. Króla Stefana Batorego*, Warszawa 1992; A. Dobroński, *2 Pułk Ułanów Grochowskich im. gen. Józefa Dwernickiego*, Pruszków 1993; P. Bauer, *17 Pułk Ułanów Wielkopolskich im. Króla Bolesława Chrobrego*, Pruszków 1994; J. Błasiński, *25 Pułk Ułanów Wielkopolskich*, Pruszków 1995; J. S. Wojciechowski, *1 Pułk Szwoleżerów Józefa Piłsudskiego*, Pruszków 1995; *idem*, *2 pułk strzelców konnych*, Pruszków 1998; *idem*, *21 Pułk Ułanów Nadwiślańskich*, Pruszków 2003; *idem*, *12 Pułk Ułanów Podolskich*, Pruszków 2003; *idem*, *10 Pułk Ułanów Litewskich*, Pruszków 2007; J. S. Tym, *7 Pułk Strzelców Konnych Wielkopolskich*, Pruszków 1999.

³⁸ Zob.: A. Kostrzewski, *9 dywizjon artylerii konnej*, Pruszków 1996; P. Zarzycki, *6 Dywizjon Artylerii Konnej im. gen. Romana Sołtyka*, Pruszków 1996; *idem*, *13 dywizjon artylerii konnej*, Pruszków 1996; *idem*, *1 Dywizjon*

w przypadku prac Zarzyckiego, jest znacznie bardziej wyrównana i z reguły wyższa niż ma to miejsce w przypadku tomików dotyczących dziejów pułków szwoleżerów, ułanów czy strzelców konnych.

Znacznie gorzej jest natomiast w przypadku wielkich jednostek kawalerii Wojska Polskiego II Rzeczypospolitej, gdyż jedynie dwie brygady – pomorska³⁹ i nowogródzka⁴⁰ – doczekały się obszerniejszych publikacji. Żadna z nich nie może jednak zostać uznana za opracowanie całkowicie wyczerpujące temat. W przypadku tej pierwszej, autor skupił uwagę głównie na udziale brygady w kampanii jesiennej 1939 roku. Nie wszystkie podane przez niego informacje zostały jednak należycie i prawidłowo zweryfikowane. Tak jest choćby w przypadku obsady personalnej należących do niej formacji⁴¹. Oprócz bibliografii nie ma ona aparatu naukowego, co należy uznać za błąd, gdyż jej autor wykorzystał wiele niepublikowanych dotychczas, a więc szerzej nieznanych, choć niewątpliwie wartościowych relacji i wspomnień.

Pełniejsza wydaje się natomiast monografia dotycząca dziejów Nowogródzkiej Brygady Kawalerii, gdyż jej autorzy, nie zawsze jednak w prawidłowy sposób, podjęli także trud wskazania na antenatów tej wielkiej jednostki kawalerii. Poza tym praca ta, poza innymi, powstała w oparciu o źródła archiwalne oraz dość obszerną literaturę. Jej niezaprzeczalnym atutem jest pełny aparat naukowy.

W omawianym okresie powstały też prace o charakterze bardziej ogólnym⁴², a także dotyczące choćby naczelnych instytucji odpowiedzialnych za rozwój tej broni w okresie międzywojennym⁴³, nieliczne opracowania poruszające problem kawaleryjskiego szkolnictwa oraz metod i sposobów kształcenia służących w niej oficerów⁴⁴, a także operacyjnego użycia wielkich jednostek tej broni⁴⁵.

Artylerii Konnej im. gen. Józefa Bema, Pruszków 1999; *idem*, 2 *Dywizjon Artylerii Konnej im. gen. Józefa Sowińskiego*, Pruszków 2000; *idem*, 4 *dywizjon artylerii konnej*, Pruszków 2000; *idem*, 3 *Lubelski Dywizjon Artylerii Konnej im. pułkownika Włodzimierza Potockiego*, Pruszków 2001; *idem*, 5 *dywizjon artylerii konnej*, Pruszków 2001; *idem*, 7 *Wielkopolski Dywizjon Artylerii Konnej*, Pruszków 2002; *idem*, 14 *dywizjon artylerii konnej*, Pruszków 2001; S. Krasucki, 11 *dywizjon artylerii konnej*, Pruszków 2002.

³⁹ S. Krasucki, *Pomorska Brygada Kawalerii*, Pruszków 1994.

⁴⁰ J. Jarząbkiewicz, G. Łukomski, *Nowogródzka Brygada Kawalerii 1920–1939*, Poznań 2000.

⁴¹ Zob. m.in.: A. Smoliński, *Obsada personalna Pomorskiej Brygady Kawalerii w dniu 1 września 1939 r.*, „Mars” 2004, t. 17; *idem*, *Materiały do obsady personalnej formacji Pomorskiej Brygady Kawalerii na dzień 23 marca i 1 września 1939 r.*, „Militaria Pomorskie” (Bydgoszcz) 2009, nr 3.

⁴² Zob.: *Lance do boju. Szkice historyczne z dziejów jazdy wielkopolskiej X wiek–1945 r.*, red. B. Polak, Poznań 1986; A. Smoliński, *Organizacja wielkich jednostek kawalerii i oddziałów artylerii konnej w okresie od marca 1919 r. do sierpnia 1939 r.*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1994, t. 36; *idem*, *Organizacja kawalerii samodzielnej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1921–1929*, „Klio” (Toruń) 2001, nr 1; *idem*, *Organizacja kawalerii samodzielnej Wojska Polskiego w latach 1930–1939*, *ibidem* 2004, nr 5. Najczęściej jednak opracowania tego typu mają charakter popularnonaukowy. Zob. m.in.: C. Leżeński, *Zostały tylko ślady podków...*, Warszawa 1984; *idem*, L. Kukawski, *O kawalerii polskiej XX wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991; J. Urbankiewicz, *Legenda jazdy polskiej*, t. 1–2, Łódź 1996; L. Kukawski, *Oddziały kawalerii II Rzeczypospolitej*, Grajewo 2004.

⁴³ Zob. np. mało udaną pozycję J. J. Piątek, *Generalny Inspektorat Kawalerii 1921–1926*, Poznań 2002.

⁴⁴ Zob. np.: *Szkoła Podchorążych Rezerwy Kawalerii w Grudziądzu. 50. rocznica promocji podchorążych rocznika 1937–1938*, oprac. S. Radomyski, Warszawa 1988; *Zarys historii Szkoły Podchorążych Kawalerii w Grudziądzu 1922–1939*, oprac. *idem*, Warszawa 1989; *Zarys historii Szkoły Podchorążych dla Podoficerów w Bydgoszczy. Klasa kawalerii 1922–1938*, oprac. *idem*, Warszawa 1989; T. Wójcik, *Kształcenie oficerów zawodowych kawalerii Wojska Polskiego w latach 1919–1939*, Wrocław 2008; L. Kukawski, J. S. Tym, T. Wójcik, *Kawaleryjska Alma Mater w Grudziądzu 1920–1939. Zarys dziejów*, Grudziądz 2008.

⁴⁵ Zob.: W. Kucharski, *Kawaleria i bron pancerna w doktrynach wojennych 1918–1939*, Warszawa–Kraków 1984; J. S. Tym, *Kawaleria w operacji i w walce. Koncepcje użycia i wyszkolenie kawalerii samodzielnej Wojska Polskiego w latach 1921–1939*, Warszawa 2006.

W tej ostatniej grupie prac na uwagę zasługuje monografia Juliusza Tyma, który w umiejętny sposób wykazał zależność pomiędzy problemem organizacji oddziałów i wielkich jednostek kawalerii samodzielnej Wojska Polskiego II Rzeczypospolitej a zmieniającymi się w tym czasie założeniami doktrynalnymi ich użycia oraz poglądami na ich potencjalne i rzeczywiste możliwości operacyjne. W tym samym kontekście przeanalizował problem wyszkolenia bojowego tej broni. Ciekawa okazała się także próba oceny wartości polskiej kawalerii samodzielnej w kampanii jesiennej 1939 roku⁴⁶.

Jest również literatura dotycząca sportu konnego w wojsku, który był domeną oficerów kawalerii i artylerii konnej⁴⁷. Ponadto w dotychczasowym dorobku polskiej historiografii można też znaleźć publikacje o tematyce kawaleryjskiej, lecz mające charakter *stricte* źródłowy⁴⁸. Są to także zbiory wspomnień i relacji⁴⁹.

Od pewnego czasu, poza przebiegiem kampanii jesiennej 1939 roku⁵⁰, spore zainteresowanie historyków polskich budzi również problematyka związana z przygotowaniem wojennymi oraz mobilizacją oddziałów⁵¹ i wielkich jednostek kawalerii Wojska Polskiego, a także ich rozwinięciem na przewidywanym terenie walk, które miały miejsce pomiędzy marcem a końcem sierpnia 1939 roku⁵². Wydaje się, że najobszerniejszym i najlepiej uмотywowanym źródłowo oraz niemal modelowym przykładem opracowania tej problematyki

⁴⁶ J. S. Tym, *Kawaleria w operacji...*

⁴⁷ Zob. m.in. L. Kukawski, *Konne mistrzostwa Wojska Polskiego w II Rzeczypospolitej*, Grajewo 2006. Zob. też. W. Pruski, *Dzieje konkursów hipicznych w Polsce*, Warszawa 1982.

⁴⁸ Zob. np.: „Wybitnie wroga jednostka”. *Komuniści przeciwko generałowi Władysławowi Andersowi 1943–1970. Wybór dokumentów*, wybór i oprac. B. Polak, M. Polak, Leszno 2008; *Rocznik oficerów kawalerii 1930*, Warszawa 1930 – reprint z 2009 r.

⁴⁹ Zob. *10 pułk strzelców konnych. Wspomnienia. Dedykowane pamięci wszystkich Dziesiątaków*, Londyn 1995; *9 Pułk Strzelców Konnych im. gen. Kazimierza Pułaskiego w kampanii wrześniowej 1939 roku. Wspomnienia i relacje*, oprac. P. Mikietyński, Kraków 2001; *Generał Anders. Życie i chwala*, oprac. i red. M. Hemar, Londyn–Warszawa 2007 (wyd. 1, Londyn 1970).

⁵⁰ Poza poprzednio cytowanymi opracowaniami dotyczącymi udziału kawalerii polskiej w kampanii jesiennej 1939 r. można wymienić także prace o charakterze popularnonaukowym, np.: J. Przemsza-Zieliński, *Wrześniowa księga chwale kawalerii polskiej*, Warszawa 1995, czy publicystyczny, np.: J. Jarecki, *Walki kawalerii polskiej września 1939*, Katowice 1989; *idem*, *Kawaleria polska w walce. Wrzesień 1939*, Katowice b.r.w. (praktycznie jest to drugie wydanie pierwszej publikacji tego autora).

⁵¹ Zob. np.: A. Smoliński, *Mobilizacja 16 Pułku Ułanów Wielkopolskich. Marzec–sierpień 1939 r.*, w: *Nad Bałtykiem. W kręgu polityki, gospodarki, problemów narodowościowych i społecznych w XIX i XX wieku. Księga jubileuszowa poświęcona profesorowi Mieczysławowi Wojciechowskiemu*, Toruń 2005; *idem*, *Mobilizacja 18 Pułku Ułanów Pomorskich w okresie od marca do sierpnia oraz jego obsada personalna na dzień 1 września 1939 roku*, „Rocznik Grudziądzki” 2005, t. 16; *idem*, *Mobilizacja 2 Pułku Szwoleżerów Rokitniańskich w czasie od marca do sierpnia oraz jego obsada personalna na dzień 1 września 1939 roku*, *ibidem* 2007, t. 17; *idem*, *Mobilizacja 16 Pułku Ułanów Wielkopolskich imienia Generała Gustawa Orlicz-Dreszera w okresie od marca do sierpnia oraz jego obsada personalna na dzień 23 marca i 1 września 1939 roku*, *ibidem* 2009, t. 18.

⁵² Poza częścią niżej cytowanych opracowań zob. też.: W. Kozłowski, *Mobilizacja Podlaskiej i Suwalskiej Brygady Kawalerii. Marzec–sierpień 1939 roku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego”. Nauki Humanistyczno-Społeczne 1975, z. 111; E. Piwowski, *Mobilizacja Wołyńskiej Brygady Kawalerii w sierpniu 1939 r.*, „Wojsko i Wychowanie” 1992, nr 8; *idem*, *Mobilizacja Kresowej i Podolskiej Brygady Kawalerii w sierpniu 1939 r.*, *ibidem* 1993, nr 7; *idem*, *Przebieg i wyniki częściowej mobilizacji alarmowej z 23 marca 1939 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1995, nr 1–2; A. Smoliński, *Mobilizacja Wielkopolskiej Brygady Kawalerii w przededniu wybuchu wojny 1939 roku*, w: *Wrzesień 1939 roku i jego konsekwencje dla ziem zachodnich i północnych Drugiej Rzeczypospolitej*, Bydgoszcz–Toruń 2001; J. S. Tym, *Przygotowania wojenne i mobilizacja Wołyńskiej Brygady Kawalerii*, w: *Mokra Działoszyn 1939...*

jest artykuł, a właściwie studium, Juliusza Tyma dotyczący przygotowań wojennych oraz mobilizacji 15 Pułku Ułanów Poznańskich w przededniu wybuchu wojny z Niemcami⁵³.

Także kwestia obsad personalnych oddziałów i brygad kawalerii Wojska Polskiego od marca do końca sierpnia tegoż roku budzi podobne zainteresowanie. Wydaje się jednak, iż nadal ta niełatwa do badania problematyka kryje sporo tajemnic, a w dotychczasowych ustaleniach polskich historyków napotkać można mnóstwo różnych błędów i nieścisłości⁵⁴.

Oprócz tego pewna grupa znanych kawalerzystów armii II Rzeczypospolitej doczekała się swoich obszernych biografii⁵⁵ bądź też skromniejszych biogramów⁵⁶ lub innego rodzaju publikacji⁵⁷. Wśród nich największą liczbę monografii lub też pomniejszych prac poświęcono byłemu ułanowi Beliny, późniejszemu oficerowi i dowódcy elitarnego 1 Pułku Szwoleżerów Józefa Piłsudskiego, a w końcu generałowi – Bolesławowi Wieniawie-Długoszowskiemu, osobie zarówno niezwyklej, jak i do pewnego stopnia kontrowersyjnej. Warto bowiem pamiętać, iż był to nie tylko kawalerzysta, lecz także poeta i dyplomata⁵⁸.

⁵³ J. S. Tym, *Przygotowania wojenne i mobilizacja 15 Pułku Ułanów Poznańskich w 1939 roku*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2004, nr 3.

⁵⁴ Poza częścią wcześniej cytowanej literatury zob. np.: J. Wielhorski, R. Dembiński, *Kawaleria polska i bronie towarzyszące w kampanii wrześniowej 1939 roku. Ordre de Bataille i obsady personalne*, Londyn 1979; M. Żebrowski, *Wrzesień 18 Pułku Ułanów Pomorskich*, „Militaria i Fakty” 2003, nr 5–6; A. Smoliński, *Obsada personalna 18 Pułku Ułanów Pomorskich w dniu 1 września 1939 r. – kilka uwag na marginesie materiału zatytułowanego: „Wrzesień 18. Pułku Ułanów Pomorskich”*, *ibidem* 2004, nr 1; *idem*, *Obsada personalna Pomorskiej Brygady Kawalerii w dniu 1 września 1939 r.*; *idem*, *List do Redakcji „Marsa” – Obsada personalna Pomorskiej Brygady Kawalerii w dniu 1 września 1939 r.*, „Mars” 2005, t. 19; *idem*, *Materiały do obsady personalnej formacji Pomorskiej Brygady Kawalerii na dzień 23 marca i 1 września 1939 r.*...

⁵⁵ Zob. np.: E. Berberysz, *Anders spieszony*, Londyn 1992; P. Kudela, *Gen. Gustaw Konstanty Orlicz-Dreszer (1889–1936). Zarys biografii wojskowej i politycznej*, Warszawa 1993; T. Strzembosz, *Saga o „Łupaszcze” ppłk. Jerzym Dąmbrowskim 1889–1941*, Warszawa 1996; H. Stępień, *Mariusz Zaruski. Opowieść biograficzna*, Warszawa 1997; M. Bielski, *Generał brygady Adolf Mikołaj Waraksiewicz (1881–1960)*, Toruń 1997; A. Cyra, W. J. Wysocki, *Rotmistrz Witold Pilecki*, Warszawa 1997; L. Laskowski, *Roman Abraham. Losy dowódcy*, Warszawa–Poznań 1998; P. Olstowski, *Generał Gustaw Orlicz-Dreszer (1889–1936). Dowódca wojskowy i działacz społeczno-polityczny*, Toruń 2000; K. Pluta-Czachowski, *Generał „Odra”. Rzecz o gen. bryg. dr. Stanisławie Rostworowskim (1888–1944)*, Warszawa–Londyn 2001; W. Markert, *Generał broni Władysław Anders (1892–1970)*, Warszawa 2007; A. Anders-Nowakowska, *Mój ojciec generał Anders*, Warszawa 2007; M. Nurowska, *Anders*, Warszawa 2008; J. Pałka, *Generał Stefan Mossor (1896–1957). Biografia wojskowa*, Warszawa 2008; J. Majka, *Generał Kazimierz Dworak współpracownik generała Maczka, organizator jednostek pancerno-motorowych*, Rzeszów 2008; J. Pawłowicz, *Rotmistrz Witold Pilecki 1901–1948*, Warszawa 2008.

⁵⁶ Zob. np.: M. Rezler, *Dowódcy 15 Pułku Ułanów Poznańskich*, „Zeszyty Historyczne Towarzystwa b. Żołnierzy i Przyjaciół 15 Pułku Ułanów Poznańskich” (Poznań) 1998, z. 3; P. Hubiak, *Belina i jego ułani*, Kraków 2003; J. Karwat, J. J. Piątek, *Dowódcy wielkopolskich oddziałów kawalerii i broni pancernych*, Poznań–Wrocław 2004.

⁵⁷ Zob. m.in.: *Generał Władysław Anders w świetle dokumentów i publicystyki*, oprac. i red. N. Bujniwicz, I. Sawicka, Warszawa 2007; *Generał Władysław Anders – żołnierz czasu pokoju i wojny*, red. A. Szczepaniak, Opole 2008; *Ósmy ułan Beliny. Generał brygady Józef Marian Smoleński „Kolec” (1894–1978)*, wybór, oprac. i red. G. Nowik, Warszawa 2008; J. L. Englert, K. Barbarski, *Generał Anders*, Londyn 1990; J. L. Englert, *Generał Bór-Komorowski*, Londyn 1994; H. Sobierajski, A. Dyszyński, „Hubal” *mjr Henryk Dobrzański 1897–1940*, Warszawa 1997.

⁵⁸ Zob. np.: J. M. Majchrowski, *Ulubieniec Cezara. Bolesław Wieniawa-Długoszowski. Zarys biografii*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990; *idem*, *Pierwszy ułan Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1993; M. Urbanek, *Wieniawa. Szwoleżer na pegazie*, Wrocław 2008 (wyd. 1, Warszawa 1991); W. Dworzyński, *Wieniawa. Poeta – żołnierz – dyplomata*, Warszawa 1993; T. Wittlin, *Szabla i koń*, Londyn 1996; *idem*, *Szabla i koń. Gawęda o Wieniawie*, Łomianki 2010; M. Wołos, *Generał dywizji Bolesław Wieniawa-Długoszowski. Biografia wojskowa*, Toruń 2000; W. Grochowalski, *Ku chwale Wieniawy. W 120. rocznicę urodzin*, Łódź 2001.

Nadal jednak wiele ważnych i zasłużonych dla tej broni postaci z tego okresu⁵⁹ oczekuje na zainteresowanie historyków. Zauważyć też należy, iż poza armią Rzeczypospolitej Obojga Narodów⁶⁰ w dotychczasowej literaturze brak jest także opracowań dotyczących korpusu osobowego oficerów kawalerii, traktowanego jako specyficzna część armii⁶¹.

W tej grupie publikacji na szczególną uwagę zasługują dwie prace. Monografia Marka Wagnera jest poświęcona kadrze oficerskiej, w tym także oficerom chorągwi jazdy autoramentu narodowego i formacji autoramentu cudzoziemskiego armii koronnej w drugiej połowie XVII wieku⁶². Badacz ten, w oparciu o bogaty i różnorodny materiał źródłowy, przede wszystkim archiwalny, dokonał analizy struktury narodowościowej kadry oficerskiej ówczesnej armii koronnej, ocenił jej status społeczny i majątkowy, określił źródła i obszary rekrutacji, a także opisał jej działalność zawodową. Ponadto pokazał także proces tworzenia się hierarchii wojskowej, w tym także korpusu generalskiego, będącego wówczas częścią wyłącznie autoramentu cudzoziemskiego.

Godne odnotowania jest kilkutomowe opracowanie przygotowane i wydawane od kilkunastu już lat przez grupę historyków krakowskich, wspomaganych przez historyka litewskiego, Valdasą Rakutisą, a dotyczące kadry oficerskiej, w tym także kawalerii, armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów z lat 1777–1794⁶³. Są to spisy wszystkich służyjących wówczas w jej szeregach oficerów podzielonych na poszczególne korpusy osobowe oraz na formacje wojskowe, wraz z podaniem dokładnych danych personalnych oficera oraz z opisem przebiegu jego służby wojskowej. Wartość tego niezwyklego opracowania podnosi to, iż jego postawą były różnorodne materiały archiwalne, niekiedy słabo znane nawet zawodowym historykom zajmującym się siłami zbrojnymi Rzeczypospolitej z tego okresu. Należy żałować, iż podobnymi, tak dokładnymi oraz tak skonstruowanymi spisami nie dysponujemy obecnie ani dla wcześniejszych, ani też dla późniejszych okresów historycznych.

⁵⁹ Dotyczy to także wybitnych kawalerzystów armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów, a także Legionów Polskich, Wojska Polskiego Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego oraz XIX-wiecznych powstań narodowych. Obecnie poza wartościowymi i mniej lub bardziej obszernymi biografiami niektórych hetmanów lub osób związanych z armią, które poza tym odgrywały istotną rolę polityczną, dysponujemy jedynie kilkoma poważniejszymi publikacjami dotyczącymi żołnierzy jazdy okresu staropolskiego oraz XIX w. Zob. np.: B. Pawłowski, *Dwernicki*, Poznań 1922; A. Skałkowski, *Pułkownik Niegolewski*, Poznań 1924; J. Staszewski, *Generał Edmund Taczanowski*, Poznań 1936; W. Saletra, *Generał Samuel Różycki (1781–1834). Dowódca korpusu na Kielecczyźnie w 1831 roku*, Kielce 1996; B. J. Umiński, *Generał Jan Nepomucen Umiński 1778–1851*, Wrocław 1999; J. Wegner, *Generał Stanisław Klicki 1775–1847*, Łowicz 1990.

⁶⁰ Zob. m.in.: M. Plewczyński, *Pochodzenie terytorialne rotmistrzów za ostatnich Jagiellonów (1506–1548)*, w: *Czyn zbrojny z dziejach narodu polskiego. Studia ofiarowane profesorowi Januszowi Wojtasikowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Siedlce 2004.

⁶¹ Poza wydanymi przed 1939 r. tomami roczników oficerskich, które jednak dotyczyły całego ówczesnego WP, przy badaniach tego typu bardzo pomocne mogą być jedynie nieliczne, powstałe po 1945 r. publikacje, m.in. poza częścią wcześniej cytowanych: R. Rybka K. Stepan, *Awanse oficerskie w Wojsku Polskim 1935–1939*, Kraków 2003; *idem*, *Rocznik oficerski 1939. Stan na dzień 23 marca 1939*, Kraków 2006. Dotyczą one jednak wszystkich korpusów oficerskich WP, nie tylko oficerów kawalerii.

⁶² M. Wagner, *Kadra oficerska armii koronnej w drugiej połowie XVII wieku*, Toruń 1992.

⁶³ Zob.: M. Machynia, V. Rakutis, Cz. Szrednicki, *Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów 1777–1794. Spisy*, t. 2, *Oficerowie wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego. Sztab, kawaleria, artyleria, wojska inżynierskie i piechota*, Kraków 1999; M. Machynia, Cz. Szrednicki, *Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów 1777–1794. Spisy*, t. 1, *Oficerowie wojska koronnego 1777–1794. Spisy*, cz. 1, *Sztaby i kawaleria*, Kraków 2002; J. Gdański, M. Machynia, Cz. Szrednicki, K. Stepan, *Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów 1777–1794. Spisy*, t. 1, *Oficerowie wojska koronnego 1777–1794. Spisy*, cz. 4, *Formacje targowicy, szkolnictwo wojskowe, varia, uzupełnienia*, Kraków 2003.

Dla żołnierzy polskich formacji wojskowych okresu napoleońskiego, głównie zaś Legionów Polskich we Włoszech⁶⁴ oraz żołnierzy Wojska Polskiego Królestwa Polskiego, powstania listopadowego i wojny polsko-rosyjskiej 1831⁶⁵, a także Legionów Polskich z lat 1914–1917⁶⁶, czy też Wojsk Wielkopolskich⁶⁷ dysponujemy obecnie jedynie wydawnictwami słownikowymi, w których siłą rzeczy nie ma żadnego podziału na kawalerzystów czy artylerzystów konnych oraz żołnierzy innych broni. Powoduje to, że studia prowadzone w oparciu o tego typu literaturę, w wielu przypadkach, nie będą niestety dostarczały tak pełnych i niezawodnych informacji, jak zanalizowane powyżej spisy oficerów z lat 1777–1794.

Poza poprzednio wymienionymi i omówionymi wydawnictwami warto też zauważyć, że sporo ciekawych i jednocześnie często wartościowych publikacji poświęcono „Hubalczykom”⁶⁸ oraz formacjom kawalerii pancernej w składzie Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie⁶⁹. Znacznie mniejsze jest natomiast zainteresowanie dziejami kawalerii „ludowego” Wojska Polskiego⁷⁰.

Stosunkowo mało jest natomiast prac dotyczących tradycji, obyczajowości oraz źródeł *esprit de corps* oficerów kawalerii i artylerii konnej Wojska Polskiego II Rzeczypospolitej. Ponadto te, które dotychczas ukazały się drukiem, wskutek nieprzeprowadzenia przez ich autorów żmudnych, a niezbędnych i zakrojonych na szeroką skalę badań źródłowych, nie zawsze są zgodnych z rzeczywistością⁷¹. Powoduje to, że często zawarte w nich oceny niewiele tylko różnią się od opinii i poglądów zawartych w licznych, z natury rzeczy mocno subiektywnych, wspomnieniach i pamiętnikach kawalerzystów i artylerzystów konnych armii II Rzeczypospolitej. Powoduje to, że nasza wiedza o tych kwestiach wzbogaca się niezwykle

⁶⁴ Zob. J. Pachoński, *Oficerowie Legionów Polskich 1796–1807*, t. 2, *Słownik biograficzny oficerów Legionów Polskich 1796–1807*, przyg. K. Stepan, A. Roliński, Kraków 2003.

⁶⁵ Zob. R. Bielecki, *Słownik biograficzny oficerów Powstania Listopadowego*, t. 1, A–D, Warszawa 1995; t. 2, E–K, Warszawa 1996; t. 3, L–R, Warszawa 1998.

⁶⁶ Zob.: W. K. Cygan, *Oficerowie Legionów Polskich 1914–1917. Słownik biograficzny*, t. 1–5, Warszawa 2005–2007; M. Gałęzowski, *Na wzór Berka Joselewicza. Żołnierze i oficerowie pochodzenia żydowskiego w Legionach Polskich*, Warszawa 2010.

⁶⁷ Zob. np.: *Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918–1919*, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002; *Powstańcy wielkopolscy... Biogramy uczestników powstania wielkopolskiego 1918/1919*, red. B. Polak, t. 1–5, Poznań 2005–2008.

⁶⁸ Zob. np.: Z. Koszyła, *Oddział Wydzielony Wojska Polskiego majora „Hubala”*, Warszawa 1987; M. Wańkowicz, *Hubalczyki*, Warszawa 1959. Należy jednak zwrócić uwagę na czas i okoliczności powstania tych prac.

⁶⁹ Zob. np.: J. Nowakowski, A. Połozynski, M. Kowalski, *Z dziejów 10 pułku strzelców konnych*, Warszawa 1982; E. Mentel, S. Radomyski, *Pułk ułanów karpaccich*, Pruszków 1993; M. Wasilewski, *Polska kawaleria pancerna XX wieku*, Warszawa 1997; M. Wronski, *Ostatni polscy huzarzy. Monografia 10 pułku huzarów (1944–1947)*, Tarnowskie Góry 1997; *idem, Ostatni ułani śląscy. Monografia Pułku 3 Ułanów Śląskich (1944–1947)*, t. 1, Londyn–Tarnowskie Góry 2004; A. Suchcitz, *Dzieje 1 Pułku Ułanów Krechowickich 1941–1947*, Londyn 2002; E. P. Nowak, *10 pułk dragonów*, t. 1–2, Kraków 2005–2006; Z. Lalak, A. Kamiński, *Kawaleria pancerna w PSZ 1940–1945*, Warszawa b.r.w.; B. Królikowski, *Kres ułańskiej epopei. Szkice do dziejów kawalerii rozpoznawczej i pancerniej Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie 1939–1947*, Lublin 2007.

⁷⁰ Zob.: C. Leżeński, *Ostatnia szarża*, Katowice 1972; S. Pataj, *Boje i walki 1 Warszawskiej Brygady (Dywizji) Kawalerii*, Warszawa 1974; E. Kospath-Pawłowski, S. Pataj, M. Szczerkowski, *Hej, hej ułani. Z dziejów 1 Warszawskiej Brygady (Dywizji) Kawalerii*, Warszawa 1996. Podstawowe informacje na ten temat zob. S. Komornicki, *Wojsko Polskie. Krótki informator historyczny o Wojsku Polskim w latach II wojny światowej*, t. 3, *Regularne jednostki Ludowego Wojska Polskiego. Formowanie, działania bojowe, organizacja, uzbrojenie, metryki jednostek kawalerii, wojsk pancernych i zmotoryzowanych*, Warszawa 1987.

⁷¹ Zob. np.: *Wspomnienia o odrębnościach, zwyczajach i obyczajach kawaleryjskich II Rzeczypospolitej*, wybór i oprac. S. Radomyski, Pruszków 1994; P. Jazwiński, *Koń, koniak i kobiety. Tradycje i zwyczaje oficerów kawalerii II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2010.

wolno i z dużym trudem, a powstający w jej efekcie obraz nadal jest niepełny i zbyt mało zobiektywizowany.

Należy zwrócić uwagę na jedyną dotychczas monografię poświęconą korpusowi oficerskiemu Wojska Polskiego z lat 1921–1939 – pracę Franciszka Kusiaka⁷². Choć dotyczy ona oficerów całej ówczesnej armii, to jednak wiele zawartych w niej też i sformułowanych przez autora wniosków powstało w oparciu o analizę sytuacji oficerów kawalerii. Opisano w niej źródła rekrutacji i pochodzenia polskiego korpusu oficerskiego, jego sytuację materialną, mieszkaniową i rodzinną oraz pozycję społeczną, a także rolę kasyna i „rodziny pułkowej”, życie oficerskie w garnizonie, sport, w tym również konny, kwestie związane z pojęciem honoru itd. Powstał w ten sposób pewien spójny obraz polskiego korpusu oficerskiego. Wydaje się jednak, iż nadal otwarte pozostaje pytanie, na ile jest on prawdziwy – zobiektywizowany.

Pomimo bardzo obszernej już dzisiaj i dość zróżnicowanej literatury, w polskiej historioGRAFII brak jest jednak syntezy przedstawiającej całość bogatej i niezwykle skomplikowanej historii polskiej jazdy⁷³. Dzieje się tak, gdyż poza wspomnianym już wcześniej Konstantym Górskim, który swoją pracę wydał jednak pod koniec XIX wieku⁷⁴, do dziś nie powstało żadne inne opracowanie o podobnym charakterze. Monografie takiej, pomimo ogromu różnorodnych publikacji, nie doczekała się również, w powszechnym mniemaniu najlepiej przebadana i znana, kawaleria Wojska Polskiego z lat 1918–1939.

Kończąc opis stanu badań dotyczących kawalerii polskiej oraz związanej z tym literatury, która ukazała się w ciągu ostatnich 60 lat, należy też wspomnieć o dotyczących tej problematyki wydawnictwach albumowych, prezentujących przede wszystkim materiał fotograficzny. Jedną z pierwszych publikacji tego typu był wydany w Niemczech, (...) *na dzień 29 kwietnia 1946 r.*, album fotograficzny poświęcony 10 pułkowi strzelców konnych⁷⁵. Dokumentuje on historię pułku oraz niemal całą jego służbę w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie od marca 1941 do maja 1945 roku. Poza fotografiami zamieszczono w nim także krótką, sięgającą jednak roku 1918, czyli czasów jego formowania w składzie Armii Polskiej we Francji, historię pułku, zawierającą podstawowe informacje, opis jego organizacji i szkolenia na Wyspach Brytyjskich, a także szlaku bojowego zakończonego w maju 1945 roku w północnych Niemczech, w okolicach portu wojennego w Wilhemshaven. Uzupełnieniem jest spis poległych na polu chwały i zmarłych z ran żołnierzy pułku, włącznie z kampanią jesienną 1939 oraz kampanią francuską 1940 roku, a także wykaz odznaczeń polskich i obcych nadanych oficerom i szeregowym 10 pułku strzelców konnych za kampanię 1944/1945 roku.

Inną wartą odnotowania publikacją tego typu jest album dotyczący 5 pułku strzelców konnych⁷⁶. Zaostrzono go w krótki rys dziejów jednostki. Rażą w nim nieco pozbawione szerszego komentarza informacje o jego antenatach, czyli o pułku 5 strzelców konnych wojska

⁷² F. Kusiak, *Życie codzienne oficerów Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1992. Zob. też: J. Odziemkowski, *Wies i armia w II Rzeczypospolitej*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1988; *idem*, *Armia i społeczeństwo II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1996.

⁷³ Dzieje piechoty przedstawia aktualna do dziś monografia: H. Wimmer, *Historia piechoty polskiej do roku 1864*, Warszawa 1978.

⁷⁴ K. Górski, *op. cit.* Autor opisał jej dzieje jedynie do epoki Sejmu Wielkiego.

⁷⁵ *Album 10-go pułku strzelców konnych*, b.m.w. 1946.

⁷⁶ *5 pułk strzelców konnych (1806–1939). Album fotografii*, wybór i oprac. E. Juško, M. Małozieć, Z. Radoń, Warszawa 2009.

Księstwa Warszawskiego oraz o pułku 5 strzelców konnych Wojska Polskiego Królestwa Polskiego. Choć prawdą jest, że pułk ten w okresie II Rzeczypospolitej odwoływał się do tradycji z nim związanych, to jednak nie było pomiędzy nimi, co jest rzeczą zupełnie oczywistą, żadnego rzeczywistego związku genealogicznego – czym innym jest ciągłość historyczna, a czym innym nawiązywanie do historii dawno nieistniejących, nawet pokrewnych formacji. Przed 1939 rokiem w Wojsku Polskim robiono to w dobrej wierze, mając na uwadze budowę oddziałowego *esprit de corps* oraz konieczność poszukiwania własnych, narodowych tradycji wojskowych. Współcześnie jednak należy patrzeć na te problemy z pewnym, naukowym dystansem.

Bardzo wysoko należy natomiast ocenić zaprezentowane w tym albumie fotografie. Obrazują one bowiem całość życia oddziału, łącznie z tak ciekawymi zjawiskami, jak pułkowa sfera psów myśliwskich. Nie brak też fotografii pokazujących życie służbowe, jak chociażby szkolenie oraz życie pozasłużbowe, głównie oficerów.

Wydawnictwem albumowym jest również publikacja poświęcona bardzo ciekawej wielkiej jednostce kawalerii Wojska Polskiego II Rzeczypospolitej – zmotoryzowanej 10 Brygadzie Kawalerii⁷⁷. Zawarte w niej zdjęcia pokazują brygadę podczas formowania, w trakcie „akcji zaolziańskiej” oraz, co jest szczególnie ciekawe, podczas walk kampanii jesiennej 1939 roku. Dominują ciekawe i dobrze dobrane fotografie sprzętu pancernego i motorowego oraz służących w niej żołnierzy. Wbrew zapewnieniom wydawcy (Wydawnictwo STRATUS s.c. z Sandomierza), a nie autora, znaczna część zaprezentowanych tam fotografii była znana i publikowana już wcześniej w różnych opracowaniach dotyczących 10 Brygady Kawalerii.

Dokonując przeglądu i oceny dorobku polskiej historiografii w zakresie omawianej problematyki należy stwierdzić, że znacznie gorzej wygląda kwestia znajomości dziejów kawalerii armii obcych, choć od pewnego czasu również ona zaczyna budzić pewne zainteresowanie polskiej historiografii. Jedynie niewiele publikacji dotyczy jazdy starożytnej⁷⁸ oraz europejskiej z okresu średniowiecza⁷⁹ i od XVI do XIX wieku⁸⁰, a badania rodzimych historyków uzupełniane są nielicznymi tłumaczeniami prac obcojęzycznych⁸¹.

Podobnie jest też z dwudziestowieczną kawalerią obcą, choć w ostatnich latach zaczęły ukazywać się prace dotyczące Armii Czerwonej, w których znaleźć można sporo ciekawych

⁷⁷ J. Majka, *Niezlomna brygada płk. Maczka. Ilustrowana historia 10 Brygady Kawalerii 1937–1939*, Sandomierz 2010.

⁷⁸ Z prac dotyczących *stricte* jazdy zob. np.: P. Letki, *Kawaleria rzymska w opisie Flawiusza Wegecjusza Reantusa*, „Studia Historyczno-Wojskowe” (Zabrze) 2008, t. 2. Informacje tego typu znaleźć także można w pracach: K. Kościelniak, *Zarys sztuki wojennej świata starożytnego*, Toruń 2008; G. Lach, *Sztuka wojenna starożytnego Grecji. Od zakończenia wojen perskich do wojny korynckiej*, Zabrze 2008; B. T. Carey, *Wojny starożytnego świata. Techniki walki*, Warszawa 2008; A. Graczkowski, *Armia rzymska w okresie schyłku republiki: organizacja, uzbrojenie, taktyka*, Toruń 2009.

⁷⁹ Stosunkowo dużo informacji o europejskiej jeździe typu rycerskiego oraz zacieężnej i najmniej średniowiecza zawierają opracowania: J. Flori, *Rycerstwo średniowiecznej Francji*, Warszawa 1999; *idem*, *Rycerze i rycerstwo w średniowieczu*, Poznań 2003; F. Kusiak, *Rycerze średniowiecznej Europy łacińskiej*, Warszawa 2002; J. C. M. Vigueur, *Rycerze i mieszczanie. Wojna, konflikty i społeczeństwo w średniowiecznych Włoszech XII–XIII wiek*, Warszawa 2008; B. T. Carey, *Wojny średniowiecznego świata. Techniki walki*, Warszawa 2008.

⁸⁰ Zob. Ł. Radulski, *Rozwój pruskiej kawalerii w czasie wojen śląskich 1740–1745*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” (Białystok) 2007, t. 53.

⁸¹ Poza poprzednio cytowanymi pracami zob. m.in.: E. Bukhari, A. McBride, *Napoleońscy huzarzy*, tł. J. Kilian, Warszawa b.r.w.; T. Brighton, *Szarża lekkiej brygady*, tł. J. Złotnicki, Warszawa 2005.

informacji o konnicy Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej⁸². Wbrew obiegowym opiniom współczesny polski historyk oraz czytelnik nie ma jednak do dyspozycji zbyt wielu publikacji dotyczących tej skądinąd ciekawej problematyki⁸³.

Od połowy lat dziewięćdziesiątych XX wieku absolutnie dominuje tematyka związana z 1 Armią Konną, w tym głównie z jej udziałem w wojnie polsko-sowieckiej, przede wszystkim w kampanii 1920 roku⁸⁴. Mimo sporej liczby różnych publikacji na temat konarmii nasz stan wiedzy o tej niezwyklej formacji konnej ulegał tylko bardzo nieznacznej poprawie. Decydował o tym głównie brak szerszego sięgania przez piszących na ten temat historyków do pozostałej po niej dokumentacji archiwalnej, która przechowywana jest w Moskwie w Rosyjskim Państwowym Archiwum Wojskowym oraz w archiwach ukraińskich. Stąd też obraz, jaki tworzyła dotychczasowa polska historiografia, w tym również ta sprzed 1939 roku, był bardzo jednostronny, a przez to mało zobiektywizowany. Dopiero w ostatnich latach zaczęły ukazywać się publikacje, w których w szerokim zakresie zaczęto wykorzystywać dokumentację wytworzoną przez drugą stronę tego konfliktu⁸⁵.

⁸² Zob. np. W. Włodarkiewicz, *Radzieckie zagrożenie Rzeczypospolitej w ocenach polskich naczelnych władz wojskowych 1921–1939*, Warszawa 2001; *idem*, *Przed 17 września 1939 roku. Radzieckie zagrożenie Rzeczypospolitej w ocenach polskich naczelnych władz wojskowych 1921–1939*, Warszawa 2002.

⁸³ Poza częścią cytowanej wcześniej literatury zob. także: J. W. Tiuleniew, *Szlak bojowy radzieckiej kawalerii*, Warszawa 1951. Praca ma charakter propagandowy, a jej walory poznawcze są znikome.

⁸⁴ Poza częścią wcześniej cytowanej literatury zob. np.: T. Krząstek, *Dlaczego Budionny nie zdążył nad Wisłę?*, w: *Wojna polsko-sowiecka 1920 roku. Przebieg walk i tło międzynarodowe. Materiały z sesji naukowej w Instytucie Historii PAN 1–2 października 1990 r.*, Warszawa 1993; *idem*, *Zamość–Komarów 1920*, w: *Polska i Ukraina w 1920 r. w walce o wspólne wartości*, Warszawa 2000; W. Pawlak, *W pogoni za Pierwszą Konną*, Warszawa 1995; K. Czubar, *Zwycięstwo pod Komarowem*, Zamość 1995; M. Gajewski, *Bój spotkaniowy 13 Dywizji Piechoty z 1 Konną Armią Budionnego*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” (Białystok) 1998, nr 12; *idem*, *13 Dywizja Piechoty w walkach z Armią Konną Budionnego pod Lwowem i Zamościem w sierpniu 1920 r.*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” (Białystok) 2005, t. 52; M. Magowski, *Ostatnia klasyczna kawaleryjska bitwa w Europie. Komarów 1920 rok*, „Kawaleria” (Police) 2001, nr 1; J. Stawiński, *Likwidacja ostatniego zagonu Armii Konnej Budionnego*, „Wojna!” (Gdynia) 2003, nr 2 (przedruk *Likwidacja ostatniego zagonu Budionnego*, „Przegląd Kawaleryjski” 1930, nr 10); L. Wyszczałski, *Walki z 1 Armią Konną Siemiona Budionnego na Lubelszczyźnie (27 VIII–6 IX 1920 r.)*, w: *Czyn zbrojny w dziejach narodu polskiego. Studia ofiarowane...*; W. Nowak, J. Ślipiec, *Polsko-ukraińskie walki z Armią Czerwoną w 1920 roku na Zamojszczyźnie*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2004, nr 2; P. Wieczorkiewicz, *Legenda Konarmii*, „Mówią wieki” 2005, nr 2; W. Nowak, *Walki Dywizji Jazdy gen. Jana Sawickiego z konnicą Siemiona Budionnego na Ukrainie. Czerwiec 1920*, w: *Dzieje–wojsko–edukacja. Księga jubileuszowa profesora Henryka Hermanna w 70. rocznicę urodzin*, Warszawa–Siedlce 2010; *idem*, *Samhorodek–Komarów 1920. Walki jazdy polskiej z konnicą Budionnego. Maj–wrzesień 1920*, Warszawa 2010.

⁸⁵ Poza częścią wcześniej cytowanej literatury zob.: A. Smoliński, *Pociągi pancerne I Armii Konnej (1919–1921)*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej im. Stefana Czarnieckiego” 2003, nr 1; *idem*, *Na marginesie artykułu o walkach z 1 Armią Konną na Zamojszczyźnie*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2005, nr 1; *idem*, *Lotnictwo Wojska Polskiego w walce z 1 Armią Konną w obronie Galicji Wschodniej oraz Lwowa latem 1920 r.*, „Semper Fidelis” (Wrocław) 2006, nr 6; *idem*, *Udział lotnictwa Wojska Polskiego w walce z 1 Armią Konną podczas kampanii 1920 r.*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2007, nr 1; *idem*, *Dezerce z 1 Armii Konnej podczas jej walk na polskim teatrze działań wojennych w 1920 r.*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” (Białystok) 2008, t. 45; *idem*, *Kariera wojskowa i polityczna wybranych przedstawicieli kadry dowódczej i politycznej 1 Armii Konnej w czasie trwania oraz po zakończeniu wojny domowej w Rosji. Próba portretu zbiorowego*, „Limes” (Rzeszów) 2008, nr 1; *idem*, *Rozboje, rabunki i pogromy Żydów przez 1 Armię Konną na południu Rosji oraz na Ukrainie i w Polsce w 1920 roku*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2007, nr 1; *idem*, *Dezerce z 1 Armii Konnej podczas jej walk na polskim teatrze działań wojennych w 1920 roku*, w: *Wojna polsko-rosyjska 1919–1920 i jej międzynarodowe odniesienia z perspektywy 90-lecia*, Warszawa 2010.

Dopiero pod koniec XX oraz w pierwszej dekadzie XXI wieku na polskim rynku księgarskim pojawiło się kilka prac dotyczących udziału kawalerii w walkach na frontach II wojny światowej, głównie zaś na froncie wschodnim, gdzie po obydwu walczących stronach ponownie, tym razem jednak już po raz ostatni, pojawiły się wielkie formacje konne. Także i tutaj ustalenia rodzimej historiografii wspomagane są tłumaczeniami mniej lub bardziej wartościowej literatury obcojęzycznej⁸⁶.

Obecnie dysponujemy też wydawnictwami omawiającymi dzieje kawalerii Wehrmachtu, przy czym z reguły mają one charakter popularnonaukowy⁸⁷. Poza tym w ostatnich latach ukazał się poświęcony jej album, który także jest tłumaczeniem wcześniejszej publikacji wydanej w Niemczech⁸⁸.

Wszystko to powoduje, że w dorobku współczesnej polskiej historiografii istnieje ogromna dysproporcja pomiędzy poziomem wiedzy na temat dziejów jazdy polskiej a kawalerii innych armii europejskich. Nie najlepiej jest również z naszą obecną wiedzą dotyczącą dziejów jazdy państw i narodów pozaeuropejskich, przy czym wydaje się, iż w polskiej literaturze historycznej najlepiej znana i opisana jest wojskowość mongolska, a częściowo także tatarska⁸⁹. Brakuje rzetelnej, polskojęzycznej monografii dotyczącej dziejów chociażby historii kawalerii europejskiej, nie mówiąc już o światowej.

Luki tej nie może, niestety, wypełnić bardzo nieudana monografia Romana Jarymowicza, przetłumaczona z języka angielskiego⁹⁰, mająca, w założeniu autora, przedstawiać historię tej broni od starożytnej Mezopotamii aż do współczesnych wojen w Afganistanie i w Iraku. Niestety, liczba błędnych ustaleń, całkowicie chybionych uogólnień oraz zwykłych bzdur⁹¹ całkowicie dyskwalifikuje ją jako próbę choćby popularnego przedstawienia powyższej problematyki. Poza tym i tak już niską wartość tej pozycji dodatkowo obniża słaba jakość tłumaczenia na język polski.

Pewnym wyjściem naprzeciw tym potrzebom oraz zainteresowaniom potencjalnych czytelników stał się tom studiów poświęcony dziejom kawalerii polskiej i obcej, który ukazał się nakładem Wydawnictwa Naukowego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu⁹².

⁸⁶ Zob. np.: J. Piekalkiewicz, *Wojna kawalerii 1939–1945*, Janki b.r.w.; W. H. Krause, *Kozacy i Wehrmacht*, Kraków 2006; S. J. Newland, *Kozacy w Wehrmachcie 1941–1945*, Warszawa 2010. Zob. też: J. W. Gdański, *Zapomniani żołnierze Hitlera*, Warszawa 2005; R. D. Müller, *Wspólnicy Hitlera. Formacje sojusznicze Wehrmachtu na froncie wschodnim*, Warszawa 2010.

⁸⁷ Zob. np.: M. Majewski, *Kawaleria niemiecka 1939–1945*, Warszawa 1997; J. Ledwoch, *Kawaleria niemiecka 1939–1945*, Warszawa 2002.

⁸⁸ K. Ch. Richter, *Kawaleria Wehrmachtu*, Zakrzewo 2010.

⁸⁹ Zob. np.: W. Zatorski, *Czyngis-chan*, Warszawa 1939; S. Krakowski, *Polska w walce z najazdami tatarskimi w XIII wieku*, Warszawa 1956; S. Kałużyński, *Dawni Mongołowie*, Warszawa 1983; L. Podhorodecki, *Chanat krymski i jego stosunki z Polską w XV–XVII w.*, Warszawa 1987; J. Maroń, *Legnica 1241*, Warszawa 1996; *idem*, *Koczowniczy i rycerze. Najazd Mongołów na Polskę w 1241 roku na tle sztuki wojennej Europy XII i XIII w.*, Wrocław 2001; W. Chrzanowski, *Wojna tatarska. Najazd mongolski na Polskę 1241 r.*, Kraków 2006. Zob. też P. Jackson, *Mongołowie i Zachód*, Warszawa 2007.

⁹⁰ R. Jarymowicz, *Dzieje kawalerii. Od podków do gąsienic*, Warszawa 2010.

⁹¹ Czytelnik dowie się np., iż pierwszą ofiarą wojny tego typu był jakiś bliżej nieokreślony przeciwnik napadnięty przez Hunów w V w., a pierwszym obiektem niemieckiego Blitzkriegu była Francja w 1940 r. (*ibidem*, s. 21), co autor nazwał (...) *najlepszym przykładem*. Rodzi się zatem pytanie, co w takim razie stało się w Polsce w 1939 r.? W innym miejscu (*ibidem*, s. 140) autor twierdzi, iż wojna krymska (1853–1856) miała miejsce w XVIII w. W całej pracy fakty i całkiem prawidłowe spostrzeżenia mieszają się z takimi właśnie, trudnymi do skomentowania stwierdzeniami.

⁹² *Do szarży marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerii*, t. 1, red. A. Smoliński, Toruń 2010.

Jest on efektem zbiorowego wysiłku grupy historyków, wspomnianego już wcześniej Tomasa Ciesielskiego, który jest autorem wymienionego już poprzednio studium dotyczącego dziejów kawalerii autoramentu narodowego z lat 1717–1776.

Studium autorstwa Szymona Gołębiewskiego⁹³ zostało poświęcone organizacji i formowaniu oraz wykorzystaniu tej broni w trakcie wojny domowej w Stanach Zjednoczonych, a także przedstawia sylwetki jej wybitnych dowódców walczących po obydwu stronach tego długotrwałego i krwawego konfliktu. Autor podjął tematykę właściwie nieobecną w polskiej literaturze historycznej.

Obszerne studium dotyczące kawalerii i artylerii konnej⁹⁴ armii carskiej w przededniu I wojny światowej przygotował Aleksander Smoliński. Poza innymi elementami pokazano w nim organizację oraz liczebność najliczniejszej w tym czasie jazdy świata, którą oprócz kawalerii gwardii oraz liniowej⁹⁵ tworzyła również specyficzna jazda wielu rosyjskich wojsk kozackich⁹⁶, a także kawaleria ochotnicza. Ponadto omówiono w nim podstawowe przekształcenia organizacyjne w strukturach kawalerii carskiej podczas I wojny światowej, a także ich przyczyny⁹⁷.

Na temat łotewskiej kawalerii w latach 1918–1921 pisze Łotysz, Ēriks Jēkabsons⁹⁸. Wypełnia ono lukę w naszej dotychczasowej wiedzy, gdyż jazda tego kraju, podobnie jak cała ówczesna armia łotewska, jest nadal w Polsce bardzo słabo znana. Jednocześnie znalazły się w nim również wątki dotyczące polsko-łotewskiej współpracy wojskowej z lat 1919–1920.

Studium autorstwa Macieja Krotofila *Organizacja kawalerii Armii Czynnej Ukraińskiej Republiki Ludowej w 1919 roku*⁹⁹ dotyczy jazdy jednego z przeciwników Wojska Polskiego z okresu wojen o niepodległość i granice. Omawia ono zarówno ambitne plany organizacji oddziałów i wielkich jednostek tej broni, jak też rzeczywiste, niezbyt imponujące efekty ich realizacji. Ponadto autor wskazał również przyczyny niepowodzenia władz ukraińskich w tym zakresie. Warto zauważyć, iż zawarte ustalenia mogą posłużyć jako czynnik porównawczy, pozwalający lepiej docenić wysiłek Rzeczypospolitej Polskiej poniesiony przy formowaniu w latach 1918–1920 odrodzonego Wojska Polskiego, głównie zaś jego licznej jazdy.

Ostatni, zamykający tom, materiał został przygotowany przez Jarosława Centka¹⁰⁰. Autor omówił w nim zmiany ilościowe i organizacyjne jazdy niemieckiej od momentu rozpoczęcia przygotowań tego kraju do wojny, podczas I wojny światowej oraz po jej zakończeniu,

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ Wcześniejsze moje publikacje na ten temat: A. Smoliński, *Artyleria konna imperium Romanowych w przededniu I wojny światowej*, w: *Artyleria polska. Historia – teraźniejszość – przyszłość (myśl wojskowa, szkolnictwo artyleryjskie, technika i uzbrojenie). Materiały pokonferencyjne. II konferencja naukowa Toruń 13–14 maja 2008 r.*, Toruń 2008.

⁹⁵ Zob. wcześniejsze moje publikacje: A. Smoliński, *Organizacja kawalerii i artylerii konnej gwardii oraz liniowej imperium rosyjskiego w przededniu wybuchu I wojny światowej*, „Materiały do Historii Wojskowości” (Pułtusk) 2007, nr 3, cz. 2.

⁹⁶ Zob. moje wcześniejsze opracowanie tej tematyki: A. Smoliński, *Organizacja kawalerii kozackiej imperium rosyjskiego w przededniu wybuchu I wojny światowej*, w: *Od armii komputowej do narodowej III. Problemy organizacyjne sił zbrojnych od XVI do XX wieku*, Toruń 2009.

⁹⁷ A. Smoliński, *Organizacja kawalerii i artylerii konnej gwardii oraz liniowej, kozackiej i ochotniczej armii Imperium Rosyjskiego w przededniu oraz w trakcie I wojny światowej*, w: *Do szarży marsz, marsz... Studia...*

⁹⁸ Ē. Jēkabsons, *Organizacja kawalerii Armii Łotewskiej podczas jej udziału w walkach o wyzwolenie Łotwy oraz w pierwszym roku niepodległości. Lata 1918–1921*, w: *ibidem*.

⁹⁹ *Ibidem*.

¹⁰⁰ J. Centek, *Kawaleria niemiecka w latach 1918–1921*, w: *ibidem*.

czyli aż do czasu powstania ściśle określonej postanowieniami traktatu w Wersalu Reichswehry. Istotnym uzupełnieniem naszej dotychczasowej wiedzy w tym zakresie są ustalenia autora dotyczące składu i siły kawalerii niemieckiej stacjonującej pod koniec 1918 i na początku 1919 roku na terenach okupacji niemieckiej Królestwa Polskiego, na obszarach objętych działaniami powstania wielkopolskiego oraz na Śląsku, Pomorzu i w Prusach Wschodnich. Dotychczasowe ustalenia historiografii polskiej w tej kwestii były jedynie fragmentaryczne i niezadowalające.

Wartość omawianego tomu podnosi to, iż każdy z zamieszczonych w nim materiałów stanowi mniej lub bardziej obszerne studium przygotowane z zachowaniem wszystkich wymogów stawianych opracowaniom naukowym. Powstały one w oparciu o liczne i bogate kwerendy prowadzone przez autorów w archiwach w Rydze, Moskwie, Kijowie, Poczdamie i w Warszawie. Solidne kwerendy źródłowe zostały uzupełnione o obszerne badania literatury przedmiotu, praktycznie w całości obcojęzycznej – łotewskiej, rosyjskiej, niemieckiej, ukraińskiej i amerykańskiej. Odnotować też należy, iż często była to literatura wcale lub też bardzo słabo znana i rzadko wykorzystywana przez historyków polskich. Nie oznacza to oczywiście, iż została pominięta, przydatna w wielu wypadkach, literatura polskojęzyczna.

W efekcie powstała publikacja, która omawia wiele zagadnień bądź to zupełnie nieznanymi, bądź też bardzo słabo opisanymi przez dotychczasową polską historiografię lub też niedostępnymi w polskojęzycznej literaturze historycznej. Ponadto w przypadku części tych studiów ustalenia autorów mogą stanowić istotne uzupełnienie wiedzy historyków obcych, rosyjskich, niemieckich czy też ukraińskich, gdyż zawarty w nich obraz dziejów narodowych formacji kawalerii niekiedy znacznie wykracza poza obecny zakres badań prowadzonych w Rosji, Niemczech czy też na Ukrainie.

Z powyższych rozważań wynika, iż pomimo znaczącego już dzisiaj dorobku polskiej historiografii oraz wielu dostępnych obecnie w Polsce tłumaczeń dzieł autorów obcych, bogate i niezwykle skomplikowane oraz kryjące wiele nierozwikłanych tajemnic dzieje kawalerii zarówno polskiej, jak i europejskiej oraz światowej w dalszym ciągu wymagają żmudnych i rozległych badań źródłowych. Nadal wiele elementów jej historii znajduje się poza obszarem poważniejszych zainteresowań współczesnej historiografii polskiej.

Brakuje szerszego spojrzenia na kulturowe uwarunkowania wysokiej pozycji kawalerii oraz artylerii konnej widocznej zarówno w szeregach Wojska Polskiego różnych okresów, jak i w odczuciu społeczeństwa cywilnego. Zbyt wiele niewiadomych kryją także aspekty ekonomiczne i społeczne funkcjonowania kawalerii oraz zakres ich wpływu na życie lokalnych oraz szerzej rozumianych społeczności. Oprócz tego, poza wiekami XVII, XVIII oraz częściowo także XIX, w polskiej literaturze nie znalazł dotychczas szerszego odzwierciedlenia obraz korpusu oficerskiego służącego w kawalerii, a więc jego pochodzenie społeczne, motywy podejmowania decyzji o rozpoczęciu służby w tej broni, drogi awansu, a także pozycja ekonomiczna i społeczna. Badanie oraz prawidłowa analiza tych procesów i zjawisk wymagać będą wykorzystania metod stosowanych również w innych niż historia naukach społecznych.

We współczesnej polskiej historiografii, głównie w przypadku kawalerii Wojska Polskiego II Rzeczypospolitej, dominuje wizja wykreowana i utrwalona przez samych kawalerzystów w pamiętnikach i wspomnieniach, z których sporo zostało opublikowanych na

przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat zarówno w kraju, jak i za granicą. Siłę oddziaływania zawartego w nich przekazu znacząco wzmacnia z reguły potoczny styl, konwencja ciekawie opowiedzianych przeżyć, a także pewna nostalgia za światem, na którego losy znaczący wpływ mieli niegdyś ludzie spoglądający na otaczającą ich rzeczywistość z wysokości końskiego grzbietu.

Wydaje się, iż obecnie, poza epoką Księstwa Warszawskiego, najlepiej znanym aspektem dziejów jazdy jest jej organizacja, w tym także historia poszczególnych oddziałów, co w sposób szczególny widoczne jest w przypadku Wojska Polskiego z lat 1918–1939. Sporo też, choć nadal nie wszystko, wiadomo o ich wyszkoleniu i przygotowaniu do walki. Dysponujemy też literaturą dotyczącą tradycji i obyczajowości związanej z żołnierzami, głównie zaś z oficerami i podoficerami, służącymi w kawalerii.

Dokonując nawet pobieżnej analizy dotychczasowego dorobku polskiej historiografii dotyczącego kawalerii i artylerii konnej, wyraźnie widać absolutną dominację publikacji zajmujących się kawalerią okresu II Rzeczypospolitej. W ostatnich latach zauważyć można jednak pewną zmianę w tej kwestii, gdyż zaczynają pojawiać się również bardzo ciekawe i wartościowe publikacje o kawalerii armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów oraz Wojska Polskiego w XIX wieku. Mimo to obecny stan badań uniemożliwia powstanie monografii opisującej całość dziejów polskiej jazdy¹⁰¹, a także przygotowania w Polsce syntezy historii kawalerii światowej.

SUMMARY

Aleksander Smoliński, Achievement's Review of the Polish Historiography on the Cavalry History and Some Cavalry Formations

The horse-riding history of Polish scientists arouse their interests from 19th century. There was the same with historians of the other nations of „old continent”. Therefore, the studies of various aspects of this remarkable history of human civilization for almost the whole world, but mainly, however European, horse weapon began at the moment when it was still a very large and important part of most contemporary armies. Although the golden time of the cavalry slowly began to end, it was still far to changes that brought the World War I, which began an irreversible, as it turned out, process of a total value loss of weapons combat on horseback, and thus their gradual disappearance. It is worth knowing that in the first half of the 20th century, the part of the former cavalry ethos managed to save, however by transforming a substantial part of its branches in motorized and armoured formations. In many armies, mainly of modern Europe, including Polish Army, remained to present days.

Therefore, the author had an aim to discuss the most important papers of Polish authors and works of foreign historians issued in Polish, but concerning almost exclusively the cavalry history and horse artillery, mainly Polish, but also foreign – European and outside Europe.

¹⁰¹ Powstała pod koniec lat trzydziestych ubiegłego wieku *Księga jazdy polskiej* (Warszawa 1938) należy uznać za mało udaną próbę. Obecny stan badań w tej dziedzinie jest ponadto nieporównywalnie większy i wartościowszy.

With regard to this issue and many publications related with it, there was only analyzed literature, which appeared in the second half of the 20th century and in the first decade of the 21st century, both in the country and in emigration, mostly in London. Besides the analysis, there were remained all publications regarding cavalry formations in the Home Army, and also involving in a wide-ranging cavalry „weapon and colour”. This issue requires a completely separate discussion.

РЕЗЮМЕ

Александр Смолински, Обзор достижений польской историографии потому истории кавалерии и некоторых кавалерийских формирований

Похоже как в случае других народов „старого континента” история кавалерии притягивала внимание польских историков уже в 19 в. Исследования над данной тематикой начались в моменте, когда данный вид войск являлся важным элементом армий тогдашнего времени. Несмотря на то, что уже тогда „золотой век” кавалерии заканчивался, однако только первая мировая войны дала начало бесповоротному, как позже оказалось, процессу потери боевого значения кавалерийских войск и тем самым их постепенному исчезновению. Следует однако помнить, что в первой половине 20 в. часть кавалерийского эпоса удалось спасти благодаря переформированию значительной части кавалерийских частей в механизированные и бронетанковые формирования. В армиях многих европейских государств, в том числе в Войске Польском, так осталось до сих пор.

Принимая во внимания обширность данной проблемы и множество связанных с ней исследований автор проанализировал только те публикации, которые вышли во второй половине 20 в. – первое десятилетие 21 в. в Польше и на эмиграции (в основном, в Лондоне). Автор не рассматривает публикаций по теме кавалерийских формирований Армии Крайовой, а также исследований посвященных обмундированию и вооружению кавалерии в широком понимании этого значения. Данная проблематика требует отдельного рассмотрения.